

Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme

In The First Constitutional Parliament Parliamentary Control: Interpellation, Parliamentary Inquiry, Parliamentary Investgation, Or General Discusszon

Ahmet Ali GAZEL*

Özet

Parlamentolar denetimlerini soru, gensoru, Meclis araştırması, Meclis soruşturması ve genel görüşme vasıtasıyla gerçekleştirirler. Bu çalışmada, Birinci Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu'ndaki gensoru, Meclis araştırması, Meclis soruşturması ve genel görüşme incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Birinci Meşrutiyet, Parlamenter denetim, gensoru, Meclis araştırması, Meclis soruşturması.

Abstract

Parliaments carry out their controls by means of the question, interpellation, parliamentary inquiry, parliamentary investigation, or general discussion. In this study, interpellation, parliamentary inquiry, parliamentary investigation, or general discussion in the first Constitutional Era parliament was handled.

Key Words

The First Constitutional Era, parliamentary control, interpellation, parliamentary inquiry, parliamentary investigation.

* Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

Parlamentar yönetim sistemi, yasama ve yürütme ilişkilerine yumuşaklık ve denge getirme temeline dayanan bir sistemdir. Bu sistemin üç ana unsuru vardır. Birincisi, bir veya iki Meclisten oluşan seçilmiş bir parlamento, ikincisi kral veya başkan statüsünü de haiz bulanabilecek sorumsuz bir devlet başkanı ve üçüncüsü de devlet başkanı tarafından meydana getirilen ve siyasî bakımdan parlamentoya karşı sorumlu olan kabinedir.¹

Parlamentar rejimlerde, yasama organının en önemli görevlerinden biri de yürütme organını denetlemektir. Parlamento, Hükümetin tüm faaliyetlerini ve iktidarı kullanımını denetler ve iktidarın yasal olmayan ve sakıncalı görünen icraat ve kararlarına karşı, hukukî olarak sahip olduğu kontrol ve denetim mekanizmalarını harekete geçirir. Parlamentonun denetim mekanizmaları kullanması karşısında iktidar, daha dikkatli, ölçülü ve yasal sınırlar içinde davranmak zorunda kalır. Kısaca parlamentar denetim, iktidarın keyfiliğe kaçması ihtimali önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Dolayısıyla parlamentar denetimin sağlıklı yürütülmesi, parlamentar rejimin ve demokrasinin de sağlıklı yürütülmesiyle doğru bir orantı içindedir.

Parlamentoların kabineleri denetleme ve kontrol vasıtaları soru, gensoru, Meclis araştırması, Meclis soruşturması ve genel görüşmedir. Bunlar arasından soru önermeleri dolaylı etkisi olan bir murakabe vasıtasıdır. Soru, daha çok kamuoyunun dikkatini belli bir noktaya çekerek, kabineyi veya kabinenin bir üyesini parlamentonun ve kamuoyunun tenkit nazarı altına sokmaya yöneliktir. Netice itibarıyla soru, bir parlamento üyesinin, kabineden veya kabinenin bir üyesinden bilgi istemesinden ibaret olan murakabe vasıtasıdır. Gensoru ve Meclis araştırması ise, sorunun aksine neticeleri itibarıyla kabineyi veya üyelerini doğrudan etkileyebilen murakabe vasıtalarıdır. Zira bunların sonucunda verilebilecek bir güvensizlik oyu ile kabine veya kabinenin bazı üyeleri görevden düşebilmektedir.²

23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasî'nin ilân edilmesi ve 19 Mart 1877 tarihinde de ilk Parlamentonun açılmasıyla Osmanlı Devleti'nde, bir çok önemli eksikliği de olsa, Parlamentar rejim başlamıştır. Kanun-ı Esasî'ye göre Parlamentonun adı Meclis-i Umumî idi. Meclis-i Umumî, Ayan ve Mebusan Meclislerinden oluşuyordu. Ayan azaları, Meclis-i Mebusan'ın üçte birini geçmemek şartıyla, Padişah tarafından tayin edilecekti. Meclis-i Mebusan ise, elli bin kişiye bir mebus düşecek şekilde yapılacak seçimlerle oluşturulacaktı.

İlk Osmanlı Parlamentosu'nun açıldığı 19 Mart 1877 tarihinde Sadarete İbrahim Edhem Paşa bulunuyordu. İbrahim Edhem Paşa, 5 Şubat 1877 tarihinde

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

¹ Bahri Savcı, "Parlamentar Rejimli Hükümetin Unsurları", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, C: IV, Sayı: 1,2 ve 3, 4, Ankara, 1949, s. 25; Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul, 1960, s. 339; Nadir Lâtif İslâm, *Türkiye'de Gensoru ve Meclis Tahkikati*, Ankara, 1966, s. 5.

² İslâm, *a.g.e.*, s. 7-8.

görevi, Meşrutiyetin hazırlayıcısı Mithat Paşa'dan devralmıştır. İbrahim Edhem Paşa, Osmanlı-Rus Harbi'ndeki başarısızlıklar ve Meclisten gelen yoğun baskı neticesi, 11 Ocak 1878 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Aynı gün Ahmet Hamdi Paşa sadarete getirilmiştir. Hamdi Paşa'nın sadareti ancak bir ay kadar sürmüş ve 4 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir. Aynı gün Sadarete getirilen Ahmet Vefik Paşa tayin edilmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın iktidara gelmesinden on gün sonra Mebusan Meclisi feshedilmiştir. Dolayısıyla Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde Parlamentonun açık olduğu dönemde üç Hükûmet görev yapmıştır.

Birinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Parlamentosu, iki devre olarak faaliyet göstermiştir. Birinci devre 19 Mart 1877 tarihinde başlamış 28 Haziran 1877 tarihinde sona ermiştir. Bu devrede 56 oturum yapılmıştır. İkinci devre ise, 13 Aralık 1877 tarihinde başlamış 14 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir. Bu devrede 29 oturum yapılmıştır.³ Birinci Dönemde 114, İkinci Dönemde ise, 96 mebus görev yapmıştır.⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi, parlamento açılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde bir tam parlamenter sistemin oluştuğundan söz edilemez. Zira, 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasî⁵ parlamenter sistemin gereği gibi hazırlanmamıştı. Kanun-ı Esasî genel olarak incelendiğinde, yetkilerin ağırlıklı olarak Padişaha verildiği görülmektedir. Yasama organı üzerinde tamamen Padişah otoritesi hakimdir. Kanun-ı Esasî'de, Meclis-i Mebusan'ın en temel hakkı olarak görülebilecek, kanun teklifi dahi Vükelâya verilmişken Meclisten esirgenmiştir. Meclis-i Mebusan ancak, kendi alanlarıyla ilgili konularla yasa teklifinde bulunabiliyordu. Ayrıca, yeni kanun veya kanun değişikliği yapılması gerektiği zaman Padişah'tan izin alınmalıydı. Ancak bu da yeterli olmuyordu. Zira bu layihalar Şûra-yı Devlet'e gönderilerek tanzim olunmalıydı (Madde 53). Daha sonra ise kanun layihaları Mebusan ve Ayan'da tetkik ve kabul olunarak Padişahın onayına sunulmalıydı (Madde 54).

Meclis denetimi açısından Kanun-ı Esasî'deki en önemli eksiklik ise, Hükûmetin Meclise karşı sorumlu olmamasıydı.⁶ Kanun-ı Esasî'de Meclis'e, göreve başlarken ya da görev süresinde, gensoru verme ve Hükûmeti düşürme

³ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, s.167.

⁴ Necdet Öklem, *1877 Meclis-i Mebusanı*, İzmir, 1982, s. 36.

⁵ Kanun-ı Esasî'nin maddeleri için bkz. Suna Kili;A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul, 2000, s. 43-55.

⁶ 1876 Kanun-ı Esasî'indeki 30 madde şöyleydi: "Vükela-yı Devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür". Kabinenin Meclise karşı manen bir mesuliyet altında olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Mesela İlhan Arsel, Kanun-ı Esasî'nin 35. ve 38. maddelerine göre Nazırların manen meclise karşı sorumlu olduğunu savunmaktadır. Arsel, 35. madde mucibince kabinenin düşmesi halinde siyasî mesuliyetin gerçekleştiği fikrindedir. Buna örnek olarak da 1878 yılında Meclisin baskılarından dolayı İbrahim Edhem Paşa Kabinesinin düşmesini göstermektedir. İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1953, C: X, Sayı: 1-4, s. 198-199.

yetkisi, yani güvenoyu yetkisi verilmemişti. Ayrıca Hükûmet ile Meclis arasında herhangi konuda bir ihtilaf çıktığında Padişah isterse kabineyi değiştirebiliyor isterse de, Mebusan Meclisini feshedebiliyordu (Madde 35). Her ne kadar Hükûmeti denetlemek kastıyla Mebusanın, nazırlardan soru sorma ve bir nazırın cezaî sorumluluğunu harekete geçirme hakkı olduğu görülse de, bu yetkinin de sınırlandırıldığı dikkati çekmektedir. Soruya muhatap olan Sadrazam ya da nazır, cevabını süresiz erteleyebildiği gibi, Divan-ı Âli'ye gönderme kararı da ancak Padişahın onayıyla kesinleşiyordu (Madde 31).

Bütün bu olumsuz tablo karşısında, Meclis denetimi vasıtalarının Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde pratik bir yararının olması beklenemezdi. Ayrıca, Meclisin Hükûmeti denetlemesi kavramı muhalefet düzleminde gerçeklik kazanaçağı da göz önüne alındığında, Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda Meclis denetim mekanizmalarının çok sağlıklı işlemesi de olağan değildi. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Birinci Meşrutiyet Meclisi'nde parlamenter denetim mekanizmalarının mümkün olduğunca kullanıldığı dikkati çekmektedir.⁷

Meclisin birinci döneminde ortama alışmaya çalışan ve suskun mebuslar, Meclisin ikinci döneminde oldukça dikkate değer bir Meclis denetimi gerçekleştirmişlerdir. Hatta zaman zaman Meclis Reisi Ahmet Vefik Paşa, sert çıkışlarda bulunan mebusları uyarmak zorunda kalmış ve böyle devam ederse Meclisin kapatılması gerektiğini söylemekten çekinmemiştir.⁸ Gerçekten de mebusların bazı konuşmalarından, Meclis denetimine ne kadar önem verdikleri görülebilmektedir. Mesela; Osmanlı-Rus Harbi görüşülürken Suriye Mebusu Ganem Efendi şunları söylemiştir: "Milletten ne istenildi ise hepsini verdi. Asker istenildi verildi. Câme istenildi verildi. Artık bundan ziyade ne verilebilir? Her bir şey verildi. Kimlere verildi denilirse, devlete verildi. Devlet adamlarından ser-i kârda bulunan zatlara söylenmiştir ki, siz bizden her ne istiyorsanız, Padişahımız sağ olsun, biz size veriyoruz. Siz güzel idare ediniz. Himmət ediniz. Ama onlarda kusur olmuş. Şimdi ondan bahsetmeyelim. Bu hale geldik...Rica ederim, ara sıra Vükelâdan bir iki zat buraya teşrif etseler de bize bazı malumat verseler yahut meşguliyetlerinden dolayı kendileri gelmezler ise müsteşarları var. Onlar vasıtasıyla malumat verseler gece ve gündüz giriftâr olduğumuz şu ızdıraptan kurtarsalar...". Ganem Efendi'nin arkasından söz alan Halep Mebusu Nâfi Efendi de, "...sû-i idareden taleb-i izahata teşebbüsle ahvâli teftiş ve tahkik etmeğe meclisimizin her zaman salâhiyeti vardır..." demiştir.⁹ İdare-i

⁷ Birinci Meşrutiyet Dönemi Meclislerindeki Parlamenter denetimi ortaya koymak hayli zordur. Zira elimizde o döneme ait eksiksiz bir Zabıt Ceridesi bulunmamaktadır. Yabancı uzmanlar getirilerek hazırlanan zabıtlar, Çırağan Sarayı Yangını sırasında yanmıştır. Elimizdeki en derli toplu bilgi Hakkı Tarık Us'un dönemin gazetelerinden derleyip hazırladığı eserde mevcuttur. Biz de bu çalışmada Hakkı Tarık Us'un hazırladığı iki ciltlik bu eseri temel kaynak olarak kullandık. Bkz. Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (1293=1877)*, Cilt: 1, İstanbul, 1939; Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (1293=1877)*, Cilt: 2, İstanbul, 1954.

⁸ Öklem, *a.g.e.*, s. 43.

⁹ *MMZC*, İnikad: 10, C: 2, s. 148-149.

Örfiye Kanunu görüşülürken de Aydın Mebusu Ahmet Efendi, "...halbuki devlet denilen şey bir heyet olduğundan biz de o heyetin eczâ-yı mütemmimesinden bulunuyoruz; bizim bilmemiz icâb eder. Acaba devletin beka saâdet-i hâlini ve ahâli ve sekenenin, hatta karıncaya kadar, düşünmek istemeyenlerden miyiz?"¹⁰ Aydın Mebusu Ahmet Efendi, bir konuşmasında da görevlerini şöyle dile getirmiştir: "Bizim vazifemiz Hükûmetin nakayısını meydana koymak, Hükûmetin muhasenatını meydana koymaktır".¹¹ Açılış nutkuna Meclisin cevabı müzakere edilirken Adana Mebusu Kozanlı Mustafa Efendi, "Biz vükelâya dalkavukluğa da gelmedik. Büyüğümüzü küçüğümüzü ayrı ayrı dinlemeğe ve onun üzerinde söz söylemeğe ve hakkaniyeti meydana çıkarmağa geldik" diyerek bir nevi denetim görevlerine işaret etmiştir.¹² Suriye Mebusu Nakkaş Efendi de, "eğer vükelâ hazeratı kusurda ise nizâmımız var, buraya celb ile sual ve tahkik ederiz" diyerek mebusların kendilerine karşı sorumlu olduklarını ima etmiştir.¹³

Meclis çalışmalarını izlemek için İstanbul'a gelen Times muhabiri Mr. White Morris'in 21 Mayıs 1877 tarihinde yazdıkları mebusların denetim konusundaki performanslarını açıkça göstermektedir: "Çoğu büyük şehri ilk defa gören, uzmanlıkları ve yüksek tahsilleri olmayan bu halkın içinden çıkmış vakur, gururlu milletlerine has azametleri olan pervasız adamlar, kürsüde o şekilde eleştiriler yapmaktadırlar ki, hayran olmamak mümkün değildir. Bunları görenler, hayatlarının parlamentoda geçtiğini zan ve tahmin ederler. Manzarayı görenler için eğer Türkiye'de parlamenter sistemin geçmişi olsa, millî iradenin tam ve eksiksiz gerçekleşeceğine hükmetmemek için sebep yoktur".¹⁴

I- Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda İstizah(Gensoru)¹⁵

Meclisin Hükûmeti murakabe vasıtalarından birisi de, "bir veya müteaddit milletvekilinin, Hükûmetten yahut muayyen bir bakandan, genel bir görüşmeye ve bunun neticesinde Hükûmetin veya ilgili bakanın siyasî mesuliyetini tazammun edebilecek bir karara müncer olacak şekilde, sözlü izahat talep" etmesinden ibaret olan gensorudur.¹⁶

Gensoru genel bir görüşmeye yol açtığı için, sorudan bariz bir şekilde ayrılmaktadır. Ayrıca gensoru sonunda gerekli görülürse, Hükûmetin siyasî mesuliyeti sonucuna da gidilebilecek olması sorudan farkını göstermektedir. Gensoru hükûmete, başbakana veya ilgili bir bakana yöneltilir ve gensoru daima Meclis Başkanlığı'na verilir. Bazı ülkelerde gensoru verilir verilmez Hükûmete bildirilirken, bir kısım ülkelerde ise önerge kabul olunup gündeme alındıktan

¹⁰ MMZC, İnikad: 22, C: 2, s. 284.

¹¹ MMZC, İnikad: 25, C: 2, s. 336.

¹² MMZC, İnikad: 3, C: 2, s. 56.

¹³ MMZC, İnikad: 3, s. 57.

¹⁴ Öklem, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁵ Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde gensoru için "istizah" kelimesi kullanılmaktadır.

¹⁶ Özbudun, *a.g.e.*, s. 72.

sonra Hükûmete bildirilmektedir. Gensoru gündeme alındıktan sonra ya içtüzükte belirtilen ya da Hükûmet veya Meclis tarafından tespit edilen bir günde görüşülür. Eğer Hükûmet rıza gösterirse, verildiği oturumda da görüşülebilir.¹⁷ Gensoru görüşmeleri gensoru sahibinin önergesini izah ettiği bir konuşma ile veya doğrudan doğruya Bakanın cevabıyla başlar. Ayrıca bakanın konuşmasından sonra önerge sahibine cevap hakkı verilmesi, bir çok memlekette kabul edilen bir uygulamadır.¹⁸

Görüşme safhası bittikten sonra, ya bir önerge verilmemesi ya da Meclis Başkanının doğrudan diğer bir gündem maddesine geçmesiyle görüşmeler tamamlanabilir veya milletvekilleri gensoru ile ilgili kanaatlerini bildiren çeşitli önergeler verebilir. Bunlar görüşmeli veya görüşmesiz reye sunulur. Bu önergeler iki şekilde olabilir. Birinci şekilde önergeler, gensoru hakkında menfi veya müspet bir fikir beyan etmeden, sadece gündeme geçilmesini içerebilir. İkinci şekildeki önergeleri ise, "gerekçeli gündem önergesi" oluşturur. Bu gerekçeli önergeler verilmiş sırasına göre okunarak reye sunulur.¹⁹ Ancak 15 milletvekili önerge verirse oylama gizli yapılır. Oylama sonunda bakan güvensizlik oyu alırsa bakanlıktan düşer, Başbakan güvensizlik oyu alırsa Hükûmet düşer.

İstizah (gensoru) hem Kanun-ı Esasî'de ve hem de Meclis-i Mebusan Dahilî Nizamnamesi'nde yer almıştır. Kanun-ı Esasî'nin 38. maddesi istizah ile ilgilidir. Bu maddeye göre, ekseriyetle istizah için bir nazırın meclise gelmesi istenirse, Nazır ya bizzat mecliste bulunacak ya da maiyetindeki memurlardan birini göndererek sorulacak sorulara cevap verecekti. Ancak lüzum görürse mesuliyeti üzerine alarak cevabını ertelemek salahiyetini de haiz olacaktı.²⁰ Ancak Meclise, cevabı yeterli görülmeyen Nazırları güvensizlik reyi ile görevden düşürme hakkı verilmemişti.

1877 yılında hazırlanan Dahilî Nizamname'nin 29, 30 ve 31. maddeleri de istizah ile ilgilidir. 29. maddeye göre Nazırlardan istizah teklif edecek mebusun Riyasete esbâb-ı mûcibeyi hâvi bir takrir vermesi gerekmektedir. Bu takrir Mecliste okunduktan sonra, hakkında görüşme yapılmadan kabul veya reddi yönünde reye müracaat olunur. Takrir ekseriyet-i arâ ile kabul olunursa gün tayin edilir ve kendisinden istizah olunacak Nazırın o gün meclise gelmesi veya emrindeki memurlardan birini göndermesi için davetnâme yazılır (Madde 29). İstizah olunan Nazır cevap verdikten sonra önce takrir sahibi mebus, daha sonra da diğer mebuslar mütalaada bulunabilmektedir (Madde 30). Daha sonra izahatın kâfi olup olmadığı hakkında oylama yapılır ve heyetçe verilecek kararda

¹⁷ Özbudun, *a.g.e.*, s. 76-77.

¹⁸ Özbudun, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁹ Özbudun, *a.g.e.*, s. 86.

²⁰ Kanun-ı Esasî'nin 38. maddesi: "İstizah-ı madde için vükeladan birinin huzuruna Meclis-i Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olunmakta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesa-yı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek salâhiyetini haiz olacaktır". Kili;Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 46.

esbâb-ı mûcibe gösterilmesini teklif eden olursa, nazırın esbâb-ı mûcibeyi hâvi bir varaka tanzim ederek Riyasete sunması gerekir. Esbâb-ı mûcibe istenmezse teklif hakkında ekseriyet-i ârâya başvurulur (Madde 31).²¹ Birinci ve İkinci Meşrutiyet boyunca istizah takrirleri hakkında bu Dahilî Nizamname maddeleri uygulanmıştır. Gerçi İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dahilî Nizamname'nin bu maddeleri değiştirilmek istenmiş²² ancak bu maddeler görüşülmeden Meclis feshedilmiştir

Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde tarafımızdan 29 tane istizah takriri tespit edilmiştir.²³ Bunlardan 4 tanesi Birinci Dönem'de, 25 tanesi ise İkinci Dönem'de verilmiştir. Birinci Meşrutiyet Dönemi Parlamentosundaki istizah takrirleri sırasıyla şöyledir:

1-Halep Mebusu Nâfi Efendi'nin; Çeşitli malî konulara dair Maliye Nezaretî'nden istizahı: 14 Mayıs 1877 tarihindeki 29. oturumda okunan takrir şöyledir: "Evvelâ: Vâridat-ı masârifât-ı devletin mikdar-ı takrîbisi bütçenin mütâlasından müstefâd olmakda ise de gösterilen vâridâta sahih nazarıyla bakılması, vâridât-ı devletin on veyahut beş seneden beri her seneye ait olan mikdarıyla bunların ne kadarı tahsil olunmakta ve ne mikdarı bakayâ kalmakta olduğunun bî-hakkın bilinmesine vabestedir. Sâniyen; Vâridât-ı devlet acaba on veya beş seneden beri terakki mi yoksa tenezzül mü ediyor. Terakki ediyorsa senevî ne nispetle ve kaç kuruş terakki ediyor?. Sâlisen: Bu terakki-i vâridâttan ne vechile istifade ediliyor? Ve haricî ve dahilî akd olunan istikrazlardan dolayı senevî bütçeye tahmîl olunan faiz ve re'sülmâllerin mikdarı acaba varidâtın terakkiyât-ı seneviyesiyle mütenâsip midir? Mütenâsip değilse vâridâtın senevî terakki eden mikdarıyla her sene bütçeye tahmîl olunan faiz ve re'sülmâllerin beyninde ne fark vardır? Râbian: Memurîn-i bî-faide ve sarfiyât-ı zâidenin tekâsüründen vâridât-ı âdiyemiz mesârif-i sâiremize pek fahiş bir surette galebe ettiği muvâzane-i maliye icmâlinden mer'î olduğundan Heyet-i Mebusana nevama medâr-ı teemmül-ı mülâhaza olmak üzere ıslah-ı muvâzene hakkında Hazinece

²¹ Meclis-i Mebusan Dahili Nizamnamesi'nin istizah ile ilgili maddeleri için bkz. Servet Armağan, *Memleketimizde İktisadî İktisadîler*, İstanbul, 1972, 64-65.

²² MMZC, Devre: 3, İctima Senesi: 5, İnikad: 25, Cilt: 1, s. 306-307.

²³ Tespit ettiğimiz gensorular arasında soru formatına da yakın olanları bulunmaktadır. Mesela birkaç istizahın Meclisin tasvibinden sonra kabul edilip edilmediği belli değildir. Bazısında ise, nazırın cevabından sonra izahatın yeterliliğinin oylanıp oylanmadığı belirsizdir. Mebusların izahat taleplerinin soru mu, yoksa gensoru mu olduğunu anlamak için elimizde eksiksiz bir Zabıt Ceridesi'nin olması, ayrıca Parlamenter denetim sisteminin de tartışmaya mahal bırakmayacak kadar yerleşmiş olması gerekmektedir. Ancak şu an elimizde eksiksiz bir Zabıt Ceridesi mevcut değildir, ayrıca o dönemde parlamenter sistem de tam yerleşmiş değildir. Sistem oturmadığı için de, Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde değişik yorumlamalar yüzünden aynı konuda zaman zaman değişik uygulamalar görülmüştür. Bununla birlikte, Kanun-ı Esasî'de ve Dahili Nizamnamede soru önergesine dair bir kural bulunmaması, müzakerelerde bu ayrımın hiçbir zaman söz konusu edilmemesi ve o dönemdeki mebusların Dahili Nizamnamede gensoru (istizah) olduğunu düşünerek, her ne kadar şekli şartlarında eksiklik de olsa, izahat taleplerini gensoru niyetiyle sordukları zannıyla Zabıtlardaki izahat talepleri hep gensoru olarak değerlendirilmiş ve böylece 29 gensoru olduğu tespit edilmiştir.

mutasavver olan çareler ne gibi şeylerdir. Hâmisen: Vakt-i asayiş itibariyle câri olan usûl-ı idârenin devamı takdirinde ahvâl-ı müstakbele-i maliyenin ne neticeye müncer ve müntehâ olacağına dair elde bir istatistik, malî hesap var mıdır? Var ise nasıldır? Olmadığı takdirde ahvâl-ı maliyenin âtisine medâr-ı emniyet-i itimat olacak hesâp-ı kıyasi nedir? Bunların Maliye Nezâreti'nden istizahı lüzumunu pek ehem ve elzem gibi tahattur ederim". Takririn okunmasından sonra Meclis Reisi, "Bu seneye gelinceye kadar Maliye Nezareti her sene gayet muvâzene-i maliye neşreder. O kitaplar vilâyâta gelmedi mi? Bu iş on, on iki, on beş senelik bir iştir. Her sene hangi irad artmış, hangisi eksilmiş onda görülür. Onlar matbudur. İbtida seneden beri neşrolunanları istesiniz, gönderirler" demiştir. Mebuslar, Reisin sözlerine katılarak istizahı kabul etmemişlerdir.²⁴

2-Edirne Mebusu Rasim Efendi'nin; Harp harcamaları hakkındaki istizahı: Edirne Mebusu Rasim Bey, 21 Mayıs 1877 tarihinde Kavaim-i Nakdiye Kanunu görüşülürken daha önce basılan iki milyon keselik kaimenin nasıl harcadığını sormuştur: "...şu iki milyon keselik kavaimin hepsi yalnız harp için mi sarf olundu? Yoksa bir miktarı bundan sonrası için mi sarf olunacak? Burasını anlamak istiyoruz. Sualimizin esası budur". Rasim Efendi'nin istizahı kabul edilmiştir.²⁵ Ancak mevcut Zabıt Ceridesinde istizahın cevaplanıp cevaplanmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3-Ardahan Kalesi'nin Ruslar tarafından zapt olunup elli kıta top ile askerinin düşman eline geçtiği haberi ile ilgili olarak Erzurum Mebusunun Hükûmetten istizahı: Erzurum Mebusu²⁶ 23 Mayıs 1877 tarihli 35. oturumda, Ardahan Kalesi'nin Ruslar tarafından zapt olunup elli kıta top ile askerinin düşman eline geçtiği şeklindeki haberlerle ilgili olarak Hükûmetin izahat vermesini sözlü olarak teklif etmiştir. Meclis Reisi ise, Nizamname gereğince izahat talebinin yazılı olarak Encümene verilmesi gerektiğini belirtmiş ve teklif dikkate alınmamıştır.²⁷

4-Edirne Mebusu Rasim Bey'in; Telgraf Nezareti Bütçesi hakkında istizahı: Edirne Mebusu Rasim Bey 2 Haziran 1877 tarihinde, yapılan ıslahatlar neticesi Telgraf Nezareti'nin gelirlerinin arttığı yönündeki duyumların ilgili kişilerden istizah edilmesini teklif etmiş ve teklifi kabul edilmiştir.²⁸ 4 Haziran 1877 tarihine kadar istizaha cevap verilmemesi üzerine nezarete tekrar yazı yazılmasına karar verilmiştir.²⁹ Ancak mevcut Zabıt Ceridesinde istizaha cevap verilip verilmediği hakkında bilgi bulunmamaktadır.

²⁴ MMZC, İnikad: 29, C: 1, s. 248-249; Öklem, a.g.e., s. 61-62.

²⁵ MMZC, İnikad: 33, C: 1, s. 269.

²⁶ Zabıt Ceridesinde mebusun ismi verilmemiştir.

²⁷ MMZC, İnikad: 35, C: 1, s. 280. Ardahan Kalesi'nin Rusların eline geçmesi halk üzerinde çok büyük bir etki yapmış ve bir kısım halk toplanarak Meclis-i Mebusan'a girmeye çalışmıştır. MMZC, İnikad: 36, C: 1, s. 289.

²⁸ MMZC, İnikad: 42, C: 1, s. 325.

²⁹ MMZC, İnikad: 43, C: 1, s. 331.

5-Halep Mebusu Nâfi Efendi'nin; Rusların Karadeniz'de teslim aldığı Mersin Vapuru hakkında Bahriye Nazırı'ndan istizahı: 31 Aralık 1877 tarihinde Nâfi Efendi, Trabzon'dan İstanbul'a gelen Mersin Vapuru'nun Trabzon sahillerinde hiç direnmeden Ruslar tarafından teslim alınmasının Bahriye Nazırı'ndan istizah edilmesini talep etmiştir. Yenişehirizâde Ahmet Efendi, Nâfi Efendi'nin tahririnin bir an önce işleme konulmasını istemiştir: "...Bizim bu kadar zırhlılarımız var iken Rusya bizim vapuru alsın götürsün, böyle şeylere yürekler dayanmaz. Yazmalı; izahat versinler. Buraya gelsinler, bu şikayet değil, bir istizahtır". Nâfi Efendi de, Dahilî Nizamname'nin istizah ile ilgili maddesini okuyarak Reise, tahrir için bir tezkere yazılması gerektiğini söylemiştir. Nâfi Efendi'nin okuduğu nutku yazılı olarak Meclis Riyaseti'ne vermesi ile tahrir işleme konmuş ve Bahriye Nezareti'ne tezkere yazılmasına karar verilmiştir.³⁰ 3 Ocak 1878 tarihinde Sadarettin gelen tezkere, Nazırın Salı günü izahat vermek üzere Meclise geleceği bildirilmiştir.³¹ Tahrire 5 Ocak 1878 tarihinde Bahriye Nazırı Sait Paşa ve Serasker Rauf Paşa cevap vermiştir. Bahriye Nazırı, "Mersin Vapuru'nun düşman eline geçmesi keyfiyetinin yine bir takım lüzum üzerine donanmanın diğer yerlere istihdamından" kaynaklandığını söyleyerek olayı küçümseyen bir tavır takınmıştır. Ayrıca Nazır, Mersin Vapuru'nun çürük olduğunu ve içindeki askerin çok olmadığını belirttikten sonra, muharebede bu kadar askerin ölmesinin de normal olduğunu söylemiştir. Bu sözleri Mecliste tepkiyle karşılanmıştır. Bahriye Nazırı konuştuğundan sonra Aydın Mebusu Hacı Ahmet Efendi ve tahrir sahibi Nâfi Bey cevabın kafi olmadığını söylemiştir.³² Bunun üzerine aynı konuda ikinci defa izahat vermesi için Bahriye Nezareti'ne tekrar tezkere yazılmasına karar verilmiştir.³³

6-Konya Mebusu Simon Efendi'nin; Osmanlı-Rus muharebesindeki idarî yetersizlikler ve cereyan eden sulh teşebbüsü hakkında Hükûmetten istizahı: Simon Efendi istizah tahririni 31 Aralık 1877 tarihinde sözlü olarak dile getirmiştir. Halep Mebusu Nâfi Efendi, konunun askerî erkandan etraflıca bilgi aldıktan sonra istizah edilmesini teklif etmiştir. Bu nedenle istizah kabul edilmiştir.³⁴

7-Aydın Mebusu Menekşelizâde Emin Efendi'nin; Osmanlı-Rus Harbi hakkında Hükûmetten istizah tahriri: Aydın Mebusu Emin Efendi 3 Ocak 1878 tarihinde yedi sorudan oluşan tahririni Mecliste okumuştur. Okunduktan sonra

³⁰ MMZC, İnikad: 1, C: 2, s. 31-34.

³¹ MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 74.

³² MMZC, İnikad: 5, C: 2, s. 91.

³³ MMZC, İnikad: 11, C: 2, s. 153. Selanik Mebusu Mustafa Bey tezkerenin yazılıp yazılmadığını veya cevap gelip gelmediğini sormuştur. Reis ise, bu makule esilenin tertiple mahallerine yazılması işinin kâtib-i resmilere ait olduğunu belirterek tezkerenin yazılmasını da onların himmetlerine bağlı olduğunu ve onlarda himmet buyururlarsa yazılıp cevabının da geleceğini söylemiştir.

³⁴ MMZC, İnikad: 1, C: 2, s. 34.

takririn incelenmek üzere Encümene gönderilmesine karar verilmiştir.³⁵ Ancak mevcut Zabıt Ceridesine göre istizah bir daha Meclis gündemine gelmemiştir.

8-İzmir Mebusu Yenişehirizâde Ahmet Efendi'nin; Bab-ı Seraskerî'nin ödeneği hakkında Maliye Nazırı'ndan istizahı: 3 Ocak 1878 tarihinde malî konular görüşülürken ek ödenek meselesi ortaya çıkmış ve bunun üzerine İzmir Mebusu Yenişehirizâde Ahmet Efendi söz alarak Bab-ı Seraskerî'nin silah altında altı yüz bin asker olduğunu söylediklerini ve bu nedenle de 15 milyon lira ödenek aldıklarını, halbuki sonradan üç yüz bin asker bulunduğunun anlaşıldığını belirttikten sonra, üç yüz bin asker için fazladan ödenen paranın ne olduğunu sormuştur. Arkasından Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Ahmet Efendi'ye cevap vermiştir. Maliye Nazırı, Bâb-ı Seraskerî'nin düzgün bir şekilde hesaplarını tuttuğunu ve doğrudan doğruya Bâb-ı Seraskerî'ye sorularak bu paraların nereye sarf olunduğunu öğrenebileceklerini söylemiştir.³⁶ Ahmet Efendi sorusuna tam cevap alamayınca, "Evet, o başka bahis...Bizden 15 milyon istediler ya" demiştir. Bu arada söz alan Edirne Mebusu yalnız Anadolu ve Rumeli'deki askerlerin hesap edildiğini, halbuki Karadağ ve Bosna-Hersek'de de asker olduğunu belirterek Nazıra itimat edilmesini istemiş ve kendisinin bir yolsuzluk olmadığına emin olduğunu söylemiştir. Ancak Ahmet Efendi tekrar söz alarak sert ifadeler de bulunmuştur. Ahmet Efendi'nin bu sözleri mebusların denetime ne kadar önem verdiklerini de gösteriyordu: "Biz de eminiz; Bununla beraber hesapları görmeliyiz. Çünkü bizi buraya tayin edip gönderen adamları da temin etmeliyiz...Milletten para almasını biliyorlar, ayrıntılarını göstermiyorlar. Paraları ne yaptılar? Biz de görelim, ne yapıldı? İrade gelmişken ne için sakladılar?"³⁷

9-Selanik Mebusu Mustafa Bey'in; Harp tedbirleri hakkında Serasker Paşadan istizahı: Selanik Mebusu Mustafa Bey 3 Ocak 1878 tarihinde, Osmanlı-Rus Harbi hakkında alınan tedbirlerin Serasker Paşadan istizah olunmasını teklif etmiştir. Meclis Reisi, teklifin yazılı olarak verilmesini istediği için takrir görüşülmemiştir.³⁸

10-Arnautluk'a girmek üzere olan Rus askerine karşı alınacak tedbirler hakkında Serasker Paşadan istizahı: 3 Ocak 1878 tarihinde Mecliste, Üsküp'den gelen bir telgraf okunmuştur. Telgrafta Osmanlı askerinin durumunun iyi olmadığı belirtilerek acele asker ve mühimmat gönderilmesi isteniyordu. Bu telgrafın okunmasından sonra bir çok mebus konunun Serasker Paşadan istizah olunmasını teklif etmiştir. Neticede konunun istizahı kabul edilmiştir.³⁹ Ancak mevcut Zabıt Ceridesinde istizahın cevaplanıp cevaplanmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁵ MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 73.

³⁶ MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 74; Öklem, *a.g.e.*, s. 102-103.

³⁷ Öklem, *a.g.e.*, s. 103; MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 74.

³⁸ MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 76.

³⁹ MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 77-79.

11-İstanbul Mebusu Ohannes Efendi'nin; Tedavülden kalkması gereken kâğıt paralarla ilgili Maliye Nazırı'ndan istizahı: İstanbul Mebusu Ohannes Efendi, 5 Ocak 1878 tarihinde istizahını sözlü olarak sormuştur: "Altı mâh mukaddem ki, ictimamızda iki milyon keselik kavâim-i nakdiyenin tedâvülden kaldırılmasına dair bir kanun yapıldı idi. Bu kanun iktizâsınca Mayıstan itibaren her sene yüz bin keselik evrâk-ı nakdiye tedâvülden alınıp ihrâk edilecek idi ve buna karşılık olarak da, İzmir Vilâyetinde bazı sancakların vâridât-ı öşriyesiyle İstanbul'un bazı vergisi tahsis kılınmıştı ve bu maddelerin intizamında cereyan etmesi için bir encümen teşkil olunacak idi. Bunlar icra olundu mu? Maliye Nazırı Paşa Hazretlerinden istizah ederim". Maliye Nazırı Yusuf Paşa, savaş harcamaları ve Avrupa'dan alınan beş milyon borcun beklenildiği gibi sonuçlanmaması yüzünden işin bitirilemediğini söylemiştir.⁴⁰

12-Yanya Mebusu Daviçon Efendi'nin; İstikraz ile ilgili Maliye Nazırı'ndan istizahı: Daviçon Efendi 7 Ocak 1878 tarihinde, istikraz ve maliye konularını ilgilendiren üç soru sormuştur. Bu sorular özetle, Düyun-ı gayr-i muntazamaya bir milyon sekiz yüz lira verilmesi, daha önce ithal edilen fişek makinesinin parasının hâlâ ödenmemiş olması ve Müsteşar Zühtü Efendi'nin Londra'ya gönderilme sebebiydi. Maliye Nazırı Yusuf Paşa, aynı müzakerede istizah takririni cevaplamıştır. Maliye Nazırı düzenli olmayan borçlar için, Bütçe Kanunu'nun 8. maddesinde karar verilen iki milyon dört yüz bin yüzlük kaimeден 400.000 kaime ödendiğini, bunun da 234.000 liralık borca mahsup olduğunu, fişek makinesinin parasını da peşin ödendiğini söylemiştir. Londra'ya gönderilen Zühtü Efendi meselesinin ise, gizli oturumda görüşülmesini istemiştir. Reis, izahatın yeterli olup olmadığını sormuştur. Daviçon Efendi kâfi görmemiş, ancak ekseriyet yeterli görmüştür.⁴¹

13-Yanya Mebusu Harito Efendi'nin; Plevne ve Orhaniye'deki savaşlarda başarısız olduklarını düşündükleri Mehmet Ali Paşa ve Şevket Paşa hakkında Serasker Paşa'dan istizahı: Yanya Mebusu Harito Efendi 8 Ocak 1878 tarihindeki 7. oturumda, takririni sözlü olarak dile getirmiştir. Harito Efendi, Plevne ve Orhaniye'deki mücadelede Mehmet Ali Paşa ve Şevket Paşaların yetersiz kaldıklarını belirterek, bu Paşaların Meclise gelerek bilgi vermelerini istemiştir. İstanbul Mebusu Ohannes Efendi ise, bu Paşaların Nazır olmadıklarına dikkat çekerek Meclise çağrılmayacaklarını, ancak bu konuda Serasker Paşa'dan istizah edilebileceğini söylemiştir. Reis, istizaha gerek olup olmadığını incelemesi için meselenin komisyona havalesi teklifinde bulunmuştur. Bu teklif üzerine Edirne Mebusu Rupen Efendi, Dahilî Nizamnameye göre komisyonlarda sadece ithamlar hakkında karar verildiğini, istizahların ise Mecliste kararlaştırıldığını söylemiştir.⁴² Ancak Reis, istizahın şubeye gönderilmesi ko-

⁴⁰ Öklem, *a.g.e.*, s. 108; MMZC, İnikad: 4, C: 2, s. 85.

⁴¹ MMZC, İnikad: 6, C: 2, s. 100-102.

⁴² Buradaki komisyondan maksadın şube olduğu anlaşılmaktadır. Zira Nizamnameye göre şubeye sadece ithamlarla ilgili takrirler gönderilebilmektedir.

nusunu oylamış ve takririn komisyona havalesi yönünde karar çıkmıştır.⁴³ Ancak takrir bir daha Meclis gündemine gelmemiştir.

14-Kosova Mebusu Süleyman Bey'in; Harpte başarısız olan komutanların cezalandırılmamasına dair Hükûmetten istizahı: Kosova Mebusu Süleyman Bey 10 Ocak 1878 tarihindeki 8. oturumda, harpte başarılı olan komutanlara mükâfat verildiği halde başarısız olan komutanların cezalandırılmaması sebebinin Hükûmetten istizah edilmesini sözlü olarak dile getirmiştir. İstanbul Mebusu Ohannes Efendi, konunun Adliye Nazırı'ndan istizahını talep etmiştir. Reis, istizaha ekseriyetle karar vereceklerini söyleyerek konuyu değiştirmiştir. Takririn kabul edilip edilmediğine dair Zabıt Ceridesi'nde bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁴

15-Selanik Mebusu Mustafa Efendi'nin; İzmir Belediyesi'ndeki yolsuzluğa dair Sadarettten istizahı: İzmir'de mezbaha denilen bir bina yapılmasına karar verilmiştir. Bu binanın yapımı bir Amerikalıya verileceği sırada, İzmir'in ileri gelenlerinden biri binayı daha ucuza yapabileceğini söylemiştir. Ancak İzmir Valisi, İstanbul'a ihaleyi Amerikalıya vermek isteğini bildirmiştir. 14 Ocak 1878 tarihindeki 10. oturumda Selanik Mebusu Mustafa Efendi, Valinin bu tutumunun Sadarettten sorulmasını istemiştir. Meclis Reisinin uyarısı üzerine Mustafa Efendi, teklifini yazılı olarak Riyasete teslim etmiş ve takrir Mecliste okunmuştur. Takrir okunduktan sonra sadarete tezkere yazılmasına karar verilmiştir.⁴⁵ Ancak istizahın cevaplanıp cevaplanmadığına dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

16-Aydın Mebusu Menekşelizâde Emin Efendi'nin; Sürgünlere dair Serasker Paşa'dan istizahı: Aydın Mebusu Emin Efendi 22 Ocak 1878 tarihinde, idare-i örfiyeden dolayı memleketin çeşitli yerlerine sürülenlerin sürgün sebeplerinin Serasker Paşa'dan istizah edilmesini istemiştir.⁴⁶ Edirne Mebusu Rasim Bey ve Adana Mebusu Kozanlı Mustafa Efendi de onu desteklemiş ve mesele'nin istizah edilmesine karar verilmiştir.⁴⁷ Seraskerden cevap gelmemesi üzerine Emin Efendi, 26 Ocak 1878 tarihinde sürgünler hakkındaki istizahına Serasker Paşa'nın bir iki gün içinde cevap vermesi için Meclisin gerekeni yapmasını istemiştir. Yapılan müzakere neticesi sürgün olan kimselere ait defterlerin ve ilgili evrakın görülmesi için bir tezkere yazılmasına karar verilmiştir.⁴⁸ Tezkereye cevap gelmemesi üzerine Aydın Mebusu Emin Efendi'nin isteği üzerine, 5 Şubat 1878 tarihinde, te'kid yazılmasına karar verilmiştir.⁴⁹ Tekrar cevap

⁴³ MMZC, İnikad: 7, C: 2, s. 106-107.

⁴⁴ MMZC, İnikad: 8, C: 2, s. 114-115. 30 Aralık 1293 tarihli Basiret Gazetesi'nde Süleyman Bey'in konuşmasından sonra Meclis Reisinin, "kumandanlardan lazım gelenlerin muhakemesine bakılmak için beş altı güne kadar Bab-ı Seraskeri'de bir Divan-ı Harp teşkil olunacaktır" dediği yazılmaktadır. MMZC, İnikad: 8, C: 2, s. 115.

⁴⁵ MMZC, İnikad: 10, C: 2, s. 146-147.

⁴⁶ MMZC, İnikad: 14, C: 2, s. 182-183.

⁴⁷ MMZC, İnikad: 14, C: 2, s. 187.

⁴⁸ MMZC, İnikad: 17, C: 2, s. 224-225.

⁴⁹ MMZC, İnikad: 23, C: 2, s. 304.

gelmemesi üzerine, 12 Şubat 1878 tarihinde Emin Efendi'nin isteği üzerine, ikinci defa te'kid yazılmasına karar verilmiştir.⁵⁰ Ancak Zabıt Ceridesinde istizahın cevaplandırılıp cevaplandırılmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

17-Yanya Mebusu Daviçon Efendi'nin; Çeşitli malî konularla ilgili Maliye Nazırı'ndan istizahı: Yanya Mebusu 21 Ocak 1878 tarihinde, Maliye ve istikrazla ilgili dokuz maddeden oluşan bir sual sormuş ve bu suallerin Hazinece cevaplanmasını istemiştir. Halep Mebusu Salim Efendi bir tezkere ile bu suallerin Maliye Nezareti'nden istizah edilmesini istemiştir. Ancak Meclis Reisi, konunun Maliye Encümeni'ne havale edilmesini, oradan çıkacak karara göre hareket edilmesini istemiş ve Reisin teklifi kabul edilmiştir.⁵¹ Bosna Hersek Mebusu Yaver Efendi 29 Ocak 1878 tarihinde, bu takririn hala Maliye Encümeni'nden gelmediğinden şikayet etmiştir.⁵² Ancak takrir bir daha Meclis gündemine gelmemiştir.

18-Edirne Mebusu Rasim Bey'in; Edirne'den İstanbul'a getirilmek üzere trene bindirilen kadın ve çocukların yolda ölmelerine dair Makam-ı Sadarettin istizahı: Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Ordusunun zor duruma düşmesi ve geri çekilmesi üzerine, Edirne'nin de düşman eline geçmesi ihtimali belirmişti. Bunun üzerine Edirne'nin Kızanlık ve Zağra gibi kazalarındaki halkın İstanbul'a taşınmasına karar verilmiştir. Ancak özellikle kadın ve çocuklardan oluşan yolculardan yaklaşık bin kişi yolda soğuktan ölmüştür. Edirne Mebusu Rasim Bey, 22 Ocak 1878 tarihindeki oturumda bu konunun Sadarettin istizah edilmesini istemiş ve teklifi kabul edilmiştir.⁵³ Ancak Zabıt Ceridesinde istizahın cevaplandırılıp cevaplandırılmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

19-Edirne Mebusu Rasim Bey'in; Bahriye askerleri tarafından ganimet olarak alınan tuzların nereye sarf olunduğu hakkındaki istizahı: Edirne Mebusu Rasim Bey, 23 Ocak 1878 tarihinde "akdemleri Karadeniz'de asakir-i Bahriye tarafından bir takım tuzlar iğtinam olunmuş. Bu tuzlar nereye, ne suretle sarf olunduğunu istizah ederim" diyerek sorusunu yönelmiş, aynı müzakerede bulunan Şûra-yı Devlet azası Yanko Efendi de istizahı hemen cevaplamıştır. Yanko Efendi, ganimet suretiyle alınan tuzların tamamının satıldığını belirttikten sonra, bu paranın üçte birinin tuzu ele geçiren askerlere, üçte birinin de Tersane Hastanesi'ne verildiğini ifade etmiştir.⁵⁴

20-Tuna Mebusu Aliş Paşa'nın; Posta Nazırı'nın on bin kuruş maaş alması gerekirken yüz Osmanlı lirası aldığı ve çalışan memurlarına fahiş miktarda zam yaptığına dair Sadarettin istizahı: Tuna Mebusu Aliş Paşa 23 Ocak 1878 tarihinde, Posta Nazırının irade-i seniyye gereği on bin kuruş maaş alması gerekirken, yüz Osmanlı lirası aldığını, ayrıca bazı memurlarına haksız rütbelere ve zamlar verdiğini belirterek, bu konunun açıklanmasını istemiştir. Reis, En-

⁵⁰ MMZC, İnikad: 27, C: 2, s. 388.

⁵¹ MMZC, İnikad: 13, C: 2, s. 177-179.

⁵² MMZC, İnikad: 19, C: 2, s. 248.

⁵³ MMZC, İnikad: 14, C: 2, s. 187-189.

⁵⁴ MMZC, İnikad: 15, C: 2, s. 202.

cümene havale etmeyi ya da Sadarete yazmayı teklif etmiştir. Mebusların Encümene çok bekleyeceği, bu nedenle doğrudan Sadarete yazılmasını istemeleri üzerine meselenin Sadarete yazılmasına karar verilmiştir.⁵⁵ Ancak istizaha cevap verilip verilmediğine dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

21-Tuna Mebusu Agop Efendi'nin; Tuna Vilayeti'ndeki Zaptiye Rüstem Çavuş'un hırsızlıktan dolayı tutuklanarak gönderildiği İstanbul'da salıverilmesi hakkında Zaptiye Nezareti'nden istizahı: Tuna Vilayeti'ndeki Zaptiye Rüstem Çavuş, Eytam Sandığı'nı kırarak paraları çalmış ve bu nedenle tutuklanarak İstanbul'a Zaptiye Nezareti'ne gönderilmişti. Agop Efendi, bu kişinin tahliye olduğunu öğrenince nasıl tahliye olduğunu 24 Ocak 1878 tarihinde Zaptiye Nazırı'ndan istizah etmiştir. Takrir Encümene gönderilmiş ve oradan çıkacak karara göre istizah edilmesine karar verilmiştir.⁵⁶ Ancak istizah bir daha Meclis gündemine gelmemiştir.

22-Aydın Mebusu Mina Efendi'nin; Aydos Zaptiye Yüzbaşısı hakkında istizahı: Aydın Mebusu Mina Efendi 26 Ocak 1878 tarihinde, Kuriye Doryan Gazetesi'nde Aydos Zaptiye Yüzbaşısının bir takım başıbozuklarla evleri soyduğu haberlerinin yer aldığını belirttikten sonra, Yüzbaşısıya yapılan muamelelerin mahallinden istizah edilmesini istemiş ve teklifi kabul edilmiştir.⁵⁷ Ancak istizaha cevap verilip verilmediğine dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

23-İstanbul Mebusu Ohannes Efendi'nin; Tahvil kâğıtlarının memurlara dağıtılmasının gecikmesi hakkında Maliye Nezareti'nden istizahı: 28 Ocak 1878 tarihindeki 18. oturumda Ohannes Efendi, tahvil kâğıtlarındaki gecikmenin maaşlarını tahvil ile alan memurları zor durumda bıraktığını belirterek, bu gecikmenin Maliye Nezareti'nden istizah edilmesini teklif etmiş ve Meclis tarafından teklifi kabul edilmiştir.⁵⁸ Ancak istizaha cevap verilip verilmediğine dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

24-İstanbul Mebusu Agop Efendi'nin; Muhacirleri taşıyan gemiden kanunsuz yirmi para alan liman görevlisi hakkında Bahriye Nezareti'nden istizahı: Agop Efendi 24 Ocak 1878 tarihinde, Burgaz'dan naklolunan muhacirleri taşıyan gemiden kanunsuz yirmi lira alınmasının Bahriye Nazırı'ndan istizah olunmasını talep etmiş ve kabul edilmiştir.⁵⁹ Ancak istizaha cevap verilip verilmediğine dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

25-Halep Mebusu Manok Efendi'nin; Osmanlı Devleti'ndeki okur-yazar sayısı hakkında Maarif Nezareti'nden istizahı: 24 Ocak 1878 tarihinde Halep Mebusu Manok Efendi, Osmanlı Devleti'ndeki okur-yazar sayısının Maarif Ne-

⁵⁵ MMZC, İnikad: 15, C: 2, s. 200.

⁵⁶ MMZC, İnikad: 16, C: 2, s. 213-214.

⁵⁷ MMZC, İnikad: 17, C: 2, s. 229.

⁵⁸ MMZC, İnikad: 18, C: 2, s. 243.

⁵⁹ MMZC, İnikad: 16, C: 2, s. 215.

zaretî'nden sorulmasını istemiştir. Ancak Meclis Reisi, bu isteğin yazılı olarak verilmesini istemiş ve teklif görüşülmemiştir.⁶⁰

26-Yanya Mebusu Mehmet Ali Bey'in; Matbuat Müdürü Hakkında Dahiliye Nezaretî'nden istizahı: Yanya Mebusu Mehmet Ali Bey 30 Ocak 1878 tarihinde, Meclisin "vakit ve hâle münasib müzakerât" etmediğini yazan Vakit Gazetesi'ni Matbuat Müdürü Macit Bey'in tebrik ettiğini belirttiikten sonra, bu konunun Dahiliye Nazırından istizah olunmasını istemiştir. Meclis Reisinin isteği üzerine Mehmet Ali Bey, Riyasete bu konuda yazılı bir takrir vermiş ve takrir kabul edilmiştir.⁶¹ Ancak istizaha cevap verilip verilmediğine dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

27-Selanik Mebusu Mustafa Bey'in; Selanik'te ilân olunan İdare-i Örfiye hakkında Hükûmetten istizahı: 2 Şubat 1878 tarihinde Mustafa Bey, Selanik'te altı ay önce ilan olunan idare-i örfiyenin gerekçesinin hâlâ açıklanmadığını belirterek, bu konunun Hükûmetten istizah edilmesini istemiştir. Takrir şöyledir: "Bundan beş altı ay evvel Dersaadet ve Selanik'te İdare-i Örfiye ilan olunmuştu; bunun esbâb-ı mücibesi Bâb-ı Âli tarafından henüz Meclisimize bildirilmedi. Esbâb-ı mücibesini bilmek hukuk-ı kanuniyemizden olduğundan ve orada ilân olunan idare-i örfiye ileride beyan edeceğim bir takım hâl'âtâ göre bir başka maksada hizmet etmiş olduğundan, evvel emirde esbâb-ı mücibenin Bâb-ı Âli'den serîan talep ve istizah olunmasını teklif ederim". Takrir kabul edilmiştir.⁶² 12 Şubat 1878 tarihinde Hükûmet, Meclise konu ile ilgili yazılı bir cevap göndermiştir.⁶³

28-Suriye Mebusu Yusuf Ziya Efendi'nin; Yafa-Kudüs Demiryolunun gecikme nedenine dair Nâfia Nezaretî'nden istizahı: Suriye Mebusu Yusuf Ziya Efendi'nin, Yafa-Kudüs demiryolunun gecikme nedeninin Nâfia Nezaretî'nden istizah edilmesi teklifi 2 Şubat 1878 tarihinde kabul edilmiş⁶⁴ ve istizahı cevaplamak üzere Meclise, Şûra-yı Devlet azasından Bedros Efendi gelmiştir. Bedros Efendi, demiryolunun resmî işlerinin bittiğini ancak, kefâlet bedeliyle ilgili problem yüzünden işin geciktiğini ifade etmiştir.⁶⁵

29-Selanik Mebusu Mustafa Bey'in; Osmanlı-Rus Harbiyle ilgili olarak Serasker Rauf Paşa'dan istizahı: Selanik Mebusu Mustafa Efendi, 12 Şubat 1878 tarihinde Serasker Rauf Paşa'nın cevaplandırması için bir istizah takriri vermiştir. Takrir şöyledir: "Evvelâ, Rusyalının birinci defa Şıbka'yı tecâvüzle Eski Zağra'yı zapt ettiğinde onu mahall-i mezkûrdan çıkarmak üzere Süleyman Paşa Karapınar'dan ve Rauf Paşa Yeni Zağra'dan hareket ettiler. Rauf Paşa, hasb-el-mevki' daha evvel yetişerek muharebeye başlamış ve me'mûlün hilâ-

⁶⁰ MMZC, İnikad: 16, C: 2, s. 215.

⁶¹ MMZC, İnikad: 20, C: 2, s. 257-260.

⁶² MMZC, İnikad: 22, C: 2, s. 286.

⁶³ MMZC, İnikad: 28, C: 2, s. 394. Hükûmetten gelen cevap metni Zabıt Ceridesinde bulunmamaktadır.

⁶⁴ MMZC, İnikad: 22, C:2, s. 286.

⁶⁵ MMZC, İnikad: 24, C:2, s. 316-317.

finda fena halde mağlup olarak intizamsız surette ric'at etmiştir. Rauf Paşa Hazretleri bu mağlubiyette kusur olduğunu bil-itiraf bu kusuru Süleyman Paşa'ya arz ile onun hakkında Edirne'de ve her yerde söylemediği kalmamıştır. Şimdi, bu mağlubiyetin sebebi ve Süleyman Paşa'nın. Bu babdaki teseyyübü nedir?

Sâniyen, Umum Rumeli Kumandanlığı Süleyman Paşa'ya verilmiş iken, Süleyman Paşa Hazretleri Kumandanlığı cihetiyle Orhaniye'ye gidip oradan Osman Paşa Hazretlerini kurtarmak için Balkanın beri tarafına gelmek istediği halde, Rauf Paşa mümanaat ettiği mervi olarak bu mümanaat neden icap etmiştir?

Bu mümânaat bir sebab-i sahiha müstenid ise Plevne düştükten ve iş işten geçtikten sonra Süleyman Paşa Hazretleri beri tarafa geçirildiği görülerek acaba ibtida mani addolunan şey nasıl zail olmuştur?

Sâlisen, Plevne düştükten ve Rusyalılar Balkanlara sarılmağa hemen başladıkdan sonra, umum kumanda Rauf Paşa Hazretlerine verilmiştir. Kumandan-ı Umumî mevâki-i harbiyeden bir mevki-i intihâbıyla re's-i me'muriyette bulunması fenn-i harp icâbâtından iken niçin dâr-ül-harekât olan Edirne'ye veyahut daha mühim bir mevki-i harbe gitmeyerek Dersaadet'te kalmışlardır?

Râbian, Süleyman Paşa Hazretleri Şıbka'nın tehlikeye uğradığını anlama-sıyla beraber Edirne'ye ric'at etmesi lüzumunu Serasker Paşa Hazretlerine bildirdiği halde, ric'atin mümkün olduğu dört beş günü ifade ve izâa ettikten sonra Rauf Paşa Hazretleri cevap vermiş ve bundan dolayı Süleyman Paşa Hazretlerinin maiyetinde olan yüz otuz tabur askerin ekserisinin inkirâz olunup dağılmasına ve bunca top ve mühimmâtın düşman eline düşmesine veyahut mühimmât-ı askeriyesiyle, lâtuhsâ zehâiriyle Edirne'nin bilâ-müdafaa düşmanın yed'ine geçmesine sebebiyet verilmiştir? Evkât-ı sâireye nispetle bir çok zmandan ibaret olan bu beş gün niçin izâa ve ifade edilmiştir?

Hâmisen, musâlehanın şurût-ı esasîyesi imzalanıncaya kadar harekât-ı hasmâneyi tatil etmeyeceğini Rusları beyan ettiği halde yalnız mütareke müzakeresine girilmek için irade-i seniyye zuhur etmesi üzerine mütareke olduğu beyanıyla terk-i muhâsama edilmesi, Rauf Paşa Hazretleri kumandanlarımızın telgrafla emir vermişlerdir. Bu telgraf üzerine kumandanlar me'murîn-i mülkiyenin dâhi ahaliye verdikleri teminata mebnî hicret etmek üzere arabalarına binen Filibe, Çırpan ve kura-yı mütecâvire ahâlisıyla bir çok muhadderat ve masum sağıyre evlâd yerlerine dönmüşler iken müteâkiben Rusya Kazakları gelerek şu bîçarelere olmamış gadr ve mazarrat kalmamış ve Rusya askeri karakol neferât-ı askeriyemizi kurşun ile öldürmeğe ve askerimiz hilâf-ı vâki' olarak aldıkları mütareke emri mucibince elleri bağlı olarak teslim-i ruh etmeğe başladılar. Âhiren, me'murin-i mülkiye ve askeriyenin feryadı üzerine Serasker Rauf Paşa Hazretleri eski telgrafın sakâmet ve yanlışlığını bâde harab-ül-Basra anlayarak telgraf-ı mezkur tebdîl ve tağyîr olduğu tevâtürü her taraftan vârid olduğu gibi burada Çırpan Hânedanından Said Ağa'nın mufassalan ma-

lûmatı olduğundan bu kadar masaib-i feciayı intac eden bu hata-yı azîm neden neş'et edip niçin sebebiyet verilmiştir?

İşte buralarıyla daha sair hususâtı sual etmek üzere Serasker-i müşarüni-leyhin önümüzdeki Perşembe günü Meclis-i Mebusana gelmelerini teklif ve ahval-i mezkûreye Meclis-i Mebusanca tamamıyla kesb-i vukuf edilmek için ahval-i mezkûreyi câmi olan evrak-ı muharebe-i resmiyenin hey'et-i meb'ûsana itâsını talep ederiz".⁶⁶

İstizah takriri kabul edilmiştir. İstizaha cevap verilip verilmediğine dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu istizah takriri, Hükûmetle Meclisin arasının açılmasında ve Meclisin feshedilmesinde etkili olan bir istizah olmuştur.

Birinci Meşrutiyet Dönemindeki istizah uygulamalarının Dahilî Nizamname'ye uygun işleyip işlemediğini tespit etmek bir hayli zordur. Zira Birinci Meşrutiyet Dönemi Meclislerine ait eksiksiz bir Zabıt Ceridesi mevcut değildir. Ancak yukarıda bahsedilen istizah takrirlerinden bazı sonuçlar çıkarılabilir. İstizahın muhatabı Sadrazam veya nazırlardır. Bunların dışındakilerin cevaplaması için istizah verilmemiştir. Mevcut kayıtlardan istizah takrirlerinin hepsinin yazılı olarak Riyasete verilip verilmediğini tespit etmek de mümkün değildir. Bununla birlikte, Meclis Reisi bazı istizahları, yazılı olarak verilmediği gerekçesiyle geri çevirmiştir. Ancak Zabıtlardan, sözlü olarak ifade edildiği halde dikkate alınan istizahların olduğu da görülmektedir.

Bir kısım istizah takrirleri incelenmek üzere Encümene gönderilmiş ve buradan çıkan karara göre istizahına karar verilmiştir. Bir kısmı ise, doğrudan ilgili makama gönderilmiştir. Zabıt Ceridelerinde dikkati çeken bir husus da, istizah takririni Meclis Reisinin veya katiplerin değil de, genelde takrir sahibinin okumasıdır.

İstizahın kabulü için Meclisin onayına başvurulmuş ve Meclisin tasvip etmediği takrirler kabul edilmemiştir. Eğer ilgili nazır istizah cevap vermezse, te'kid edilmiştir. İlgili kişinin cevabından sonra, cevabın kifâyeti Meclisin reyine sunulmuştur. Ancak mevcut kayıtlara göre hepsinin sonunda oylama yapıldığını söylemek zordur.

Genel olarak istizah takrirlerinin konusuna bakıldığında ise, tabii olarak Meclis açıldığı sırada olanca hızıyla devam eden Osmanlı-Rus Harbi ile ilgili konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan en etkilisi ve Hükûmeti zor durumda bırakanı ise, Rusların Karadeniz'de teslim aldığı Mersin Vapuru hakkında Bahriye Nazırı hakkında verilen istizah takriri olmuştur. Zira bu takririn görüşmeleri sırasında Bahriye Nazırı hayli zor anlar yaşamış ve Serasker Paşa Meclise gelerek Bahriye Nazırını desteklemek zorunda kalmıştır. Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda en çok tartışılan meselelerden biri olan Mersin Vapuru meselesi hakkında mebuslar daha sonra, hem araştırma hem de soruşturma yapılmasını istemiştir.

⁶⁶ MMZC, İnikad: 27, C: 2, s. 377-378; *Türk Parlamento Tarihi*, C: 1, Ankara, s. 213-214.

II- Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda Meclis Araştırması

Parlamente yönetimde yasama organı kanun çıkarmanın yanında, yürütme organını denetleme yetkisine ve zaman zaman da yargı yetkisine sahip olabilmektedir. Yasama organının bu yetkilerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için önceden bilgilendirilmesine ihtiyaç duyulabilir. Ayrıca, yürütme üzerinde denetim yetkisine sahip olan yasama organının, etkin bir denetim yapabilmesi için yürütmenin icraatları hakkında bilgi toplamasını da Parlamento'nun doğal hakları olarak görmek gerekir.⁶⁷ Kısaca yasamanın objektif ve tutarlı kararlar alabilmesi, daha önceden teferruatlı bir bilgi edinmiş olması ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu nedenle parlamentonun bizzat kendi üyeleri vasıtasıyla bilgi toplaması zorunluluk haline gelmektedir. Dolayısıyla Meclis araştırmasının amacı, "yasama organının görevi içine giren belli bir konuda bilgi edinme gereksinimi" olarak açıklanabilir.⁶⁸ Meclis araştırmasının en geniş manasıyla konusu ise, ya yeni çıkarılacak bir kanun öncesi araştırma yapılması, ya da Hükûmetin icraatlarıdır.

Yasama organının top yekun bir araştırma yapması mümkün olmayacağından, bu iş özel bir komisyon oluşturularak veya sürekli komisyondan biri görevlendirilerek yerine getirilir. Ancak genellikle bir araştırma için daha çok özel bir komisyon kurulması yoluna gidildiği görülmektedir. "İşte, yasama organının; kanun koyma, yürütme organını denetleme veya yargısal nitelikteki yetkisi içine giren belirli bir konuda bilgi edinmek için kendi üyelerinden oluşan bir komisyon kanalıyla yaptığı incelemeye "Meclis araştırması" denir."⁶⁹

Bilgi toplama yolu olan Meclis Araştırması, topladıkları bilginin mahiyeti bakımından üç gruba ayrılabilir: Birincisi, yasama organının bir konuyu kanunla düzenlemeden önce, kendi üyeleri arasından seçtiği bir komisyon kanalıyla bilgi edinme yolu olan yasama araştırmasıdır. İkincisi, yasama organının yürütme organı üzerindeki denetleme yetkisini gerçekleştirebilmesi için Hükûmetin icraatları hakkında doğrudan doğruya yaptığı siyasal araştırmadır. Üçüncüsü ise, yasama organının sahip olduğu yargısal nitelikteki yetkilerini kullanmadan önce bilgi toplamak için yaptığı yargısal araştırmadır.⁷⁰ Bu çalışmada özellikle Osmanlı parlamento'lardaki siyasal araştırma üzerinde durulmuştur.

Bir konuda araştırma yapılabilmesi için her şeyden önce, kendi üyeleri arasından bir araştırma isteğinin Meclise gelmesi gerekir. Ancak bazı ülkelerde daimî komisyonların da araştırma isteme hakları bulunmaktadır.⁷¹ Hükûmetin bir araştırma isteğinde bulunması söz konusu değildir. Konusu genel olarak,

⁶⁷ Bülent Tanör-Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 2001, s. 291.

⁶⁸ Erdal Onar, *Meclis Araştırması*, Ankara, 1977, s. 5.

⁶⁹ Onar, *a.g.e.*, s. 1.

⁷⁰ Onar, *a.g.e.*, s. 6-9.

⁷¹ Ergun Özbudun, *ParlâmenterRejimde Parlâmentonun Hükûmeti Murakabe Vasıtaları*, Ankara, 1962, s. 106.

kanun düzenlemeleri ya da Hükûmetin faaliyetleri olan Meclis araştırmasına, Mecliste yapılan müzakerelerden sonra çoğunluğun isteğiyle karar verilir.⁷² Araştırma Komisyonları, Meclis üyelerinden oluşur. Ancak üçüncü kişilerden danışman olarak yararlanılabilir.⁷³ Komisyondaki üye sayısı araştırmanın genişliğine ve önemine göre değişebilir. Doğal olarak komisyon üyelerinin çalışacağı mekan parlamentolardır. Ancak bazen komisyon üyeleri sağlıklı bilgi edinebilmek için çeşitli yerlere gitme ihtiyacı hissedebilirler. Komisyonun buralara gidebilmesi için ise, Meclis kararı olması gerekir. Ayrıca araştırma komisyonları daha ayrıntılı araştırma yapmak için alt komisyonlar da kurabilirler. Komisyonlar genel olarak Meclisin çalışma devresi içinde faaliyet gösterir ve Meclisin tatile girmesiyle çalışmalarına ara verirler.

Özel olarak kurulan Meclis Araştırma Komisyonunun görevleri geçici niteliktedir ve kendilerine verilen süre içinde araştırmayı bitirmek zorundadırlar. Araştırma süresi parlamento kararında belirtilir ve bu süre sonunda görevleri sona erer. Ancak araştırma bitirilememişse, Meclis tarafından ek süre verilebilir.⁷⁴ Komisyon verilen süre içerisinde araştırmasını sonuçlandırarak bir rapor hazırlar ve raporunu Meclise sunar. Raporda konuyla ilgili bütün belge ve ifade tutanaklarının olması gerekir. Zira raporu değerlendirecek olan Meclistir. Rapor Mecliste görüşülür ve eksik bulunursa tamamlanması için komisyona geri gönderilir. Komisyon raporunun yayınlanması ise, komisyonu kuran Meclisin kararına bağlıdır. Parlatenter sistemde, araştırma raporu sonunda icraatlarında bir yanlışlık veya eksiklik görülürse, Hükûmetten izlediği politikayı değiştirmesi istenebilir. Eğer Hükûmet bu uyarıyı dikkate almazsa, Hükûmet hakkında gensoru verilerek, siyasal sorumluluk mekanizması harekete geçirilebilir.⁷⁵

Birinci Meşrutiyet Döneminde, ne Kanun-ı Esasîde ne de Mebusan ve Ayan Dahilî Nizamnamelerinde Meclis araştırmasına ait bir kural bulunmamaktadır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde de, ne Kanun-ı Esasî'ye ne de Dahilî Nizamnameye Meclis araştırmasına ait herhangi bir kayıt eklenmemiştir. Meclis Araştırması, Türk Hukuku'nda bir anayasa kuralı olarak ilk kez 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Ancak, her ne kadar hukukî bir kayıttan yoksun olsa da, Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde mebuslar, araştırma yetkisinin parlamentonun ayrılmaz bir yetkisi olduğunu düşünerek çeşitli araştırma isteklerinde bulunmuşlardır.

Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde teklif edilen araştırma önermeleri şöyledir:

1-İstanbul Mebusu Hasan Fehmi Efendi'nin; Rus Harbinden dolayı zararlı olan masrafların nasıl karşılanacağını araştırmak için komisyon kurulması teklifi: Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde ilk araştırma teklifi, 6 Haziran 1877

⁷² Onar, *a.g.e.*, s. 20-29.

⁷³ Özbudun, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁴ Onar, *a.g.e.*, s. 29-33.

⁷⁵ Onar, *a.g.e.*, s. 45-48.

tarihindeki Birinci Devre'nin 45. oturumunda yapılmıştır. Dönemin Maliye Nazırı o sırada sürmekte olan Rus Harbi'nden dolayı, zarurî olan masraflara⁷⁶ karşılık beş milyon Türk Lirası'na ihtiyaç olduğunu belirterek, bunu temin için üç yol ileri sürmüştür. Bunlardan biri Londra'dan 5 milyon liralık bir dış borcun alınması, ikincisi 5 milyonluk iç borç gerçekleştirilmesi, üçüncüsü de yeni kâğıt para basılmasıydı. Bu konu müzakere edildiği sırada birçok mebus söz almış ve hayli gergin bir müzakere yapılmıştır. Bu sırada İstanbul Mebusu Hasan Fehmi Efendi söz alarak acilen istikraz işini araştırarak bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir. Bazı mebuslar bu komisyon üyelerinin yarısının memurlardan yarısının mebuslardan seçilmesini istemiştir. Müzakerenin sonunda konuyu araştırmak için on bir mebus⁷⁷ oluşan bir araştırma komisyonu teşkil edilmiş ve komisyon aynı gün ilk toplantısını yapmıştır.⁷⁸ Ancak mevcut Zabıt Ceridesine göre bu komisyonun rapor hazırlayıp hazırlamadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

2-Bağdat Mebusu Abdurrahman Efendi'nin; Kendi bölgesinden alınan yüksek vergilerin incelenmesi için araştırma komisyonu kurulması teklifi: Bağdat Mebusu Abdurrahman Efendi 9 Haziran 1877 tarihinde, kendi bölgesinden alınan vergilerin yüksekliğinden ve bu durumun halkı güç durumda bıraktığından yakınarak, durumun kurulacak bir komisyon tarafından araştırılmasını istemiştir.⁷⁹ Ancak Zabıt Ceridelerinde bu teklifin görüşülüp görüşülmediğine ve kabul edilip edilmediğine dair bir kayda rastlanmamaktadır.

3- Edirne Mebusu Rupen Efendi'nin; Çeşitli yolsuzlukları olduğu ileri sürülen Selanik Defterdarı Tahir Efendi hakkında araştırma komisyonu kurulması teklifi: 27 Haziran 1877 tarihli müzakerede, Selanik Defterdarı Tahir Efendi hakkında bir araştırma isteği olduğu görülmektedir. Kosova Vilayeti Müsteşarı İstanbul'a dönerken Selanik'ten asker için imal edilen peksimetlerden bir miktar getirmiş ve bunların hayvanlara bile yedirilemeyecek kadar kötü olduğunu iddia etmiştir. Meclisteki müzakerelerde Bahaeddin Efendi, bu konunun asıl mesullerinin idare memurları olduğunu iddia etmiş ve bu arada bir takım mebus da Selanik Defterdarı Tahir Efendi'nin ismini ileri sürmüştür. Rupen Efendi, Tahir Efendi'nin bu fenalıkları yapacak biri olduğunu iddia ederek, başka su-i istimallerinin de meydana çıkarılması için hakkında bir araştırma komisyonu kurulmasını teklif etmiştir. Ancak bu teklif müzakere edilmiştir.⁸⁰

⁷⁶ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin finansmanı için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo- Ekonomik Etkileri*, İstanbul, 1996, s. 91-110.

⁷⁷ Komisyon üyelerinin isimleri için bkz. MMZC, İnikad: 45, C:1, s. 339.

⁷⁸ MMZC, İnikad: 45, C:1, s. 338-339. Yapılan incelemelerin sonucunda acil giderlere harcamak ve bütçe açığını kapatmak için 6 milyon liralık para basılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, tamamı savaş giderlerine harcanmak üzere Londra'dan 5 milyon sterlinlik bir borç anlaşması imzalanmıştır. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁷⁹ MMZC, İnikad: 46, C:1, s. 344-346.

⁸⁰ MMZC, İnikad: 55, C:1, s. 393-394.

4-Mecliste hafiye olduğu iddiasını araştırmak üzere komisyon kurulması teklifi: 31 Aralık 1877 tarihinde, Mecliste Zabtiye Dairesi'nden gelen bir hafiye olduğu iddiası ortaya atılmış ve Aydın Mebusu Ahmet Efendi bu meselenin araştırılmasını istemiştir. Edirne Mebusu Rasim Bey ve Bağdat Mebusu Abdürrezzak Bey de, Riyasetin bu konuyu araştırmasını talep etmiştir. Halep Mebusu Nâfi Efendi ise, meselenin tahkik edilmesi için bir encümen kurulması gerektiğini belirtmiştir. Meclis Reisi ise, araştırma yapılıp yapılmaması hususunun müzakere edilmesini istemiştir. Neticede Meclisin güvenliğinden sorumlu olan Riyasetin konu ile ilgilenmesine karar verilerek araştırma komisyonu kurulmasına gerek görülmemiştir.⁸¹

5-Halep Mebusu Nâfi Efendi'nin; Mersin Vapuru'nun esir alınması sebebini araştırmak için komisyon kurulması teklifi: Halep Mebusu Nâfi Efendi 5 Ocak 1878 tarihinde, Rusya'nın Karadeniz sahilleri abluka altında olduğu halde, birkaç Rus gemisinin Şile'yi bombaladıktan sonra Mersin Vapuru'nu götürüp bazı gemileri batırmasının önlenemeyişinin bir komisyon tarafından araştırılmasını istemiştir. Ancak Serasker Paşa bir açıklama yapmadan bu tür bir uygulama doğru bulunmamış ve öneri reddedilmiştir.⁸²

6-Edirne Mebusu Rasim Bey'in; Yurt dışına buğday çıkarma yasağı olduğu halde, Mösyö Zarifi'nin kırk bin kile buğdayı Avusturya'ya götürebilmesi hakkında araştırma yapılması teklifi: 23 Ocak 1878 tarihindeki 15. oturumda Rasim Bey, Mösyö Zarifi'nin dışarıya buğday çıkarmasına kimin izin verdiğinin Padişahın riyasetinde ve mebuslardan oluşan muhacirlere yardım için kurulan komisyon tarafından araştırılmasını istemiş ve kabul edilmiştir.⁸³ Ancak bu komisyonun rapor hazırlayıp hazırlamadığına dair Zabıt Ceridesinde bir bilgi bulunmamaktadır.

7-Aydın Mebusu Yenişehirizâde Hacı Ahmet Efendi'nin; Yafa-Kudüs Demiryolu ile belgelerin incelenmesi için araştırma komisyonu kurulması teklifi: Suriye Mebusu Yusuf Ziya Efendi'nin, Yafa-Kudüs demiryolunun gecikme nedeninin Nâfia Nezareti'nden istizah edilmesi teklifi 2 Şubat 1878 tarihinde Mecliste kabul edilmiş⁸⁴ ve istizahı cevaplamak üzere Meclise Şûra-yı Devlet azasından Bedros Efendi gelmişti. Bedros Efendi, 7 Şubat 1878 tarihinde demiryolunun resmî işlerinin bittiğini ancak kefâlet bedeliyle ilgili problem yüzünden işin geciktiğini ifade etmiştir. Bedros Efendi'den sonra söz alan istizah sahibi Yusuf Ziya Efendi, elindeki belgelere göre bu gecikmenin Nâfia ve Ticaret ve Şûra-yı Devlet Nâfia Dairelerinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Bunun üzerine Yenişehirizâde Hacı Ahmet Efendi söz alarak Yusuf Ziya Efendi'nin

⁸¹ MMZC, İnikad: 1, C: 2, s. 31-33.

⁸² MMZC, İnikad: 5, C: 2, s. 86.

⁸³ MMZC, İnikad: 15, C: 2, s. 202. Osmanlı-Rus Harbi sırasında İstanbul'a göçmek zorunda kalan muhacirlere yardım toplamak için yirmi mebustan oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun başkanı da Padişah olmuştu. Komisyonun kuruluşu için bkz. MMZC, İnikad: 10, C: 2, s. 138-141.

⁸⁴ MMZC, İnikad: 22, C:2, s. 286.

elinde bulunan belgelerin kurulacak bir komisyonla incelenmesini teklif etmiştir.⁸⁵ Ancak, istizah sahibi Yusuf Ziya Efendi, mukavelenin son aşamaya geldiğini ve elindeki çeşitli dillere ait belgelerin tercümesinin zaman alacağını belirterek Hükûmete iki hafta mühlet verilmesini istemiştir. Bu nedenle bir komisyon kurulmasına karar verilmeden müzakereler sona ermiştir.⁸⁶

Yukarıda da görüldüğü gibi, pratik bir yararı olmayacağını bildikleri halde mebuslar Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde meclis araştırması teklifinde bulunmuşlardır. Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde tarafımızdan 7 tane Meclis araştırması teklifi tespit edilmiştir. Bu tekliflerin 3 tanesi Birinci Dönemde, 4 tanesi İkinci Dönemdedir. Bu araştırma tekliflerinden hiç biri yazılı olarak verilmemiş, ancak müzakereler sırasında sözlü olarak dile getirilmiştir. Meclis Reisi de, bu sözlü istekleri dikkate almıştır. Yedi araştırma isteğinden iki tanesi kabul edilmiştir. Biri için on bir kişiden oluşan özel bir komisyon kurulmuş, diğeri ise daha önceden muhacirlere yardım için kurulan komisyona havale edilmiştir. Ancak bu komisyonların rapor hazırlayıp hazırlamadıkları belli değildir. Zira araştırma istekleri kabul edildikten sonra bir daha Meclis gündemine gelmemiştir.

III- Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda Meclis Soruşturması

Yasama organlarına tanınan denetim yetkilerinden birisi de, Hükûmet üyelerinin görevlerine ilişkin suçlardan dolayı yargılanıp yargılanmamalarına karar vermektir. Eğer kabine üyelerinin yargılanmasına karar verilirse, yargılama kimi ülkelerde yasama organınca kimi ülkelerde yargı organınca yapılmaktadır.⁸⁷ Yargılama, ister yasama organında ister bağımsız yargı organınca yapılsın, parlamentonun kabine üyelerini suçlandırabilmesi için bir soruşturma yapması gerekmektedir. Ancak bu araştırma ve soruşturma daha önce bahsettiğimiz siyasi araştırma farklıdır. Zira siyasi araştırmanın gayesi, yürütme organının icraatlarının parlamentonun isteği şekilde gidip gitmediğini incelemektir. Siyasi araştırma sonucunda parlamento, Hükûmetten mevcut tutumunu değiştirmesini isteyebilir. Eğer Hükûmet buna uymazsa siyasî sorumluluk mekanizmasını harekete geçirebilir. Halbuki soruşturma sonucunda bir başbakanın veya bakanın yargılanıp yargılanmayacağına dair bir karar verilmesi gerekmektedir. Kısaca, Meclis araştırmasının bir çeşidi olan siyasi araştırma, siyasi bir karaktere sahipken, Meclis soruşturması yargısal bir karaktere sahiptir.⁸⁸

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasî'de, Meclis soruşturması açık bir şekilde yer almıştır. Kanun-ı Esasî'nin 31-34. maddeleri Meclis soruşturmasına aittir. Bu maddelere göre, bir veya daha fazla mebus icraatlarından

⁸⁵ MMZC, İnikad: 24, C:2, s. 316-318.

⁸⁶ MMZC, İnikad: 24, C:2, s. 318-323.

⁸⁷ Onar, *a.g.e.*, s. 11.

⁸⁸ Onar, *a.g.e.*, s. 12.

dolayı vükelâdan biri hakkında şikayet beyan etmek isterse Nizamname-i Dahilî mucibince, istekleri görüşülmek üzere üç gün içinde bir şubeye gönderilir. Bu şubede, şikayet olunan kişi hakkında gerekli araştırma yapılır ve hakkında şikayet olan zatın ifadesine başvurulur. Şubece şikayet kayda değer bulunursa, şubenin bu konuda hazırladığı kararname Mecliste okunur ve suçlanan zat Meclise davet edilir ve savunması dinlenir. Eğer Meclise gelmezse bilvasıta vereceği savunma alınır ve hakkında oylama yapılır. Eğer Meclisin “sülûsan-ı ekseriyet-i mutlakasıyla”⁸⁹ yargılanmasına karar verilirse, bu talebi ihtiva eden mazbata Sadarete bildirilir ve Padişahın iradesi üzerine suçlanan kişi Divan-ı Âli’ye sevk olunur (Madde 31). Vükelâdan itham olunanların muhakeme usulleri ise, özel kanunla tayin edilmektedir (Madde 32). Divan-ı Âli tarafından suçlu olduğuna karar verilen vükelâ, “tebriye-i zimmet” edinceye kadar vekaletten düşmektedir (Madde 34).⁹⁰

Kanun-ı Esasî’nin 92-95 maddeleri arası ise, Divan-ı Âli’nin teşkiline aittir. Buna göre Divan-ı Âli otuz üyeden oluşmaktadır. Bunların onu Ayan’dan ve Şûra-yı Devletten ve onu Temyiz Mahkemesi ve İstinaf Rüesa ve azasından kura ile seçilerek, Ayan Dairesi’nde irade-i seniyye ile toplanır. Maddeye göre Divan-ı Âli’nin vazifesi, “vükelâ ile Mahkeme-i Temyiz rüesa ve azasının ve zat ve hukuku şahane aleyhinde harekete ve Devleti bir hali muhataraya ilkaya tasaddî eyliyenlerin” muhakemesini yapmaktır (Madde 92). Divan-ı Âli iki kısma ayrılmaktadır: Daire-i İthamiye ve Divan-ı Hüküm. Daire-i İthamiye dokuz üyeden ibaret olup üçü Heyet-i Ayan, üçü Divan-ı Temyiz ve İstinaf ve üçü Şûra-yı Devlet azasından, Divan-ı Âliye alınacak aza içinden kura ile seçilmektedir (Madde 93). Daire-i İthamiye şikayet olunan zevatın müttehem olup olmadığına sülûsan-ı ekseriyetle karar verir. Daire-i İthamiyede olan üyeler ise Divan-ı Hükümde bulunamaz (Madde 94). Divan-ı Hüküm, yedisi Heyet-i Ayan ve yedisi Divan-ı Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûra-yı Devlet rüesa ve azasından olmak üzere Divan-ı Âli azasının yirmi bir üyesinden oluşur. Bu daire Daire-i İthamiye tarafından muhakemesi lazım olduğuna karar verilmiş olan davalar hakkında aza-yı mürettebenin sülûsan-ı ekseriyetiyle kat’iyen ve kavanin-i mevzuasına tatbikan hüküm verir. Bu kararı kabil-i istinaf ve temyiz değildir (Madde 95).⁹¹

Meclis-i Mebusan Dahilî Nizamnamesi’nin de 32. maddesi Meclis soruşturması hakkındadır. Dahilî Nizamnamedeki bu maddesi Kanun-ı Esasî’den aynen alınmıştır.⁹² Bu Dahilî Nizamname 2 Mayıs 1927 tarihinde yapılan yeni Meclis Dahilî Nizamnamesi’ne kadar geçerli olmuştur.

⁸⁹ Bu tabir biraz anlamsız durmaktadır. Zira sülûsan üçte iki çoğunluğu ifade etmektedir. “Ekseriyet-i mutlaka ise yarıdan bir fazla çoğunluğu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu terkibe anlam vermek zordur. Armağan, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁰ Kili;Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁹¹ Kili;Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 52.

⁹² Armağan, *a.g.e.*, s. 65-66.

Birinci Meşrutiyet Döneminde tarafımızdan üç soruşturma teklifi tespit edilmiştir. Bunlar şöyledir:

1-Eski Sadrazamlardan Mahmut Nedim Paşa'nın yargılanmasına dair takrir verilmesi: 16 Mayıs 1877 tarihinde Şubelerden gelen bir tezkereyle, devlet ve millete zarar verdiği belirtilen eski Sadrazamlardan Mahmut Nedim Paşa'nın⁹³ muhakeme edilmesi teklif edilmiş ve gereği Bâb-ı Âli'ye bildirilmiştir.⁹⁴ Meclisin teklifi üzerine Mahmut Nedim Paşa hakkında dava açılmış, ancak bir müddet sonra bu dava durmuştur. On beş kadar mebus 22 Mayıs 1877 tarihinde Meclis Riyasetine bir takrir vermiş ve birçok meselede millete ve memlekete zararı dokunan Paşanın⁹⁵ yargılanmasına devam edilmesini ve cezalandırılmasını istemiştir. Bu istek Meclis tarafından kabul olunmuştur. Ancak son karar Padişah'ta olduğu için konunun gereği için Bâb-ı Âli'ye yazı yazmakla yetinilmiştir.⁹⁶ 4 Şubat 1878 tarihinde de Ankara Mebusu Tevfik Efendi, Girit felaketinde kusuru görülen Mehmet Ali Paşa'nın Divan-ı Harpte, Mahmut Nedim Paşa'nın da teşkil edilecek Divan-ı Âli'de yargılanmasını teklif etmiştir. Tevfik Efendi teşkil edilecek Divan-ı Âli'de münavebe ile beşer mebusun da bulunmasını istemiş ve teklifinin Bâb-ı Âli'ye yazılmasını teklif etmiştir. Yapılan müzakereler neticesi konunun Bâb-ı Âli'ye yazılmasına karar verilmiştir.⁹⁷ Ancak bu soruşturma bir daha meclis gündemine gelmemiştir.

2-Halep Mebusu Nâfi Efendi'nin; Rusların Karadeniz'de teslim aldığı Mersin Vapuru meselesinden dolayı Bahriye Nazırı hakkında soruşturma yapılması teklifi: Halep Mebusu Nâfi Efendi 31 Aralık 1877 tarihinde, Trabzon'dan İstanbul'a gelen Mersin Vapuru'nun Trabzon sahillerinde hiç direnmeden Ruslar tarafından teslim alınması hakkında Bahriye Nazırı'ndan istizah talebinde bulunmuş ve bu teklifi Meclis tarafından kabul edilmişti.⁹⁸ İstizaha, 5 Ocak 1878 tarihinde Bahriye Nazırı Sait Paşa ve Serasker Rauf Paşa cevap vermiştir. Bahriye Nazırı, "Mersin Vapuru'nun düşman eline geçmesi keyfiyetinin bir takım lüzum üzerine donanmanın diğer yerlere istihdamından" kaynaklandığını söyleyerek olayı küçümseyen bir tavır takınmıştır. Bahriye Nazırı konu-

⁹³ 1818 yılında İstanbul'da doğan Mahmut Nedim Paşa ilk olarak 8 Eylül 1871 tarihinde Sadrazam olmuş ve artan tepkiler üzerine 31 Temmuz 1872 tarihinde azledilmiştir. 26 Ağustos 1875 tarihinde tekrar Sadarete getirilmiştir. Ancak Rus yanlısı siyaseti ile ikinci sadaretinde de tepki toplayan Mahmut Nedim Paşa, 11 Mayıs 1876 tarihinde Sadrazamlıktan azledilmiştir. Sait Paşa'nın ilk sadaretinde Dahiliye Nazırlığında da bulunan Mahmut Nedim Paşa 14 Mayıs 1883 tarihinde vefat etmiştir. Ali Akyıldız, "Mahmut Nedim Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, s. 374-376.

⁹⁴ MMZC, İnikad: 31, C: 1, s. 262. Zabıt Ceridesi'nden bu takriri kimin verdiği anlaşılmamaktadır.

⁹⁵ Meclis müzakerelerinde Mahmut Nedim Paşa'nın hangi sebepten dolayı Divan-ı Âli'ye gönderilmesi gerektiği belirtilmemektedir. Ancak Rus Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında halk nazarında tepkiyle karşılanan bir çok icraatta bulunmuştur. Bunlardan biri, ilk sadaretinde Rumeli demiryolu ile ilgili olarak Baron Hirsh ile yaptığı yeni anlaşmada, Hirsh'den yüz binlerce lira rüşvet aldığı iddiasıdır. Ayrıca Rus yanlısı bir siyaset izlediği için de hayli eleştirilmiştir. Bkz. Akyıldız, *a.g.m.*, s. 375.

⁹⁶ MMZC, İnikad: 34, C: 1, s. 278.

⁹⁷ MMZC, İnikad: 23, C: 2, s. 300.

⁹⁸ MMZC, İnikad: 1, C: 2, s. 31.

tuktan sonra Aydın Mebusu Hacı Ahmet Efendi ve takrir sahibi Nâfi Efendi nazıra cevabın kâfi olmadığını söylemiştir.⁹⁹ Nâfi Efendi, izahatın Meclis tarafından kâfi görülmesi durumunda yapılacak bir şey olmadığını ancak kâfi görülmediği takdirde Dahilî Nizamname gereğince “muhakeme” talebinde bulunulmasını istemiştir: “Şimdi yaptıkları açıklama kurulca yeterli görülürse, febiha!...Yeterli görülmediği takdirde, bu yetersizliğe dayanarak içtüzüğe uygun olarak muhakeme isteyelim!...İşi kalemin himmetine havale etmeyeelim...Yok genel kurul uygun bulursa, kurul adına sorduğum soruları bir kağıda yazayım, açıklama isteyelim...Biz batıyoruz...Böyle kaptanlar kullanılır mı? Şimdiden sonra millet durmayacaktır. Sorup arayacaktır? Yeterli açıklama yapılmazsa muhakeme isteriz vesselam”.¹⁰⁰ Reis, bunda daha itham derecesinde bir şey olmadığını ve iki devlet adamının birbirinden soru sormasından ibaret olduğunu belirttikten sonra, kanunen bir şey çıkacağına inanılan bir konu ortaya konulursa bunun heyetçe müzakere edileceğini söyleyerek bu soruşturma isteğini kapatmayı tercih etmiştir.¹⁰¹

3-Selanik Mebusu Mustafa Bey’in; Serasker Rauf Paşa hakkında soruşturma yapılması hakkındaki teklifi: Selanik Mebusu Mustafa Bey Meclis Riyaseti’ne bir takrir vererek harpteki başarısızlıklardan dolayı Serasker Paşa’nın taht-ı muhakemeye alınmasını istemiş ve şöyle devam etmiştir: “Milletimiz mağlup oldu; lakin mağlup değil, mazlum! Bunu da herkes bilir. Kahraman bir pehlivan idi, hasımları yenmedi; biz kendimiz yenildik. İnşallah bunlar bir mahkeme-i adalette muhakeme olunacak, efendim”. İstanbul Mebusu Ohannes Efendi ise, istizah edilmeden soruşturma yapılamayacağını söylemiştir. Ayrıca istizah edilmeden soruşturma yapılmasını “yakışksız bir muamele” olarak tanımlamıştır. Halep Mebusu Nâfi Paşa ise, takrirden nizama mugayir bir şey olmadığını ve bu takrire imza atacak birçok mebusun olduğunu savunmuştur. Bazı mebuslar mesele hakkında bilgileri olmadığını savunarak Mustafa Bey’in izahat vermesini ve takririni okumasını istemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Bey takriri Mecliste okumuştur. Mustafa Bey, Serasker Paşa’nın cevaplaması için altı soru sormuş ve sorulara cevap vermek üzere Serasker Paşa’nın Perşembe günü Meclise gelerek izahat vermesini ve mebusların konuyu iyice anlayabilmeleri için de muharebe evrakının Meclise tevdi edilmesini istemiştir. Takririn okunmasının ardından Edirne Mebusu Rasim Bey bu takrifle Serasker’in muhakeme edilmesinin istenmediğini, sadece birkaç konunun istizah edilmek istendiğini söylemiştir. Bazı mebuslar da söz alarak yeni iddialarda bulunmuşlar ve onların soruları da takrire eklenmiştir. Neticede Serasker Paşa hakkında soruşturma açılması kabul edilmemiştir.¹⁰²

⁹⁹ MMZC, İnikad: 5, C: 2, s. 91.

¹⁰⁰ Öklem, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁰¹ MMZC, İnikad: 5, C: 2, s. 91.

¹⁰² MMZC, İnikad: 27, C: 2, s. 378-381.

Yukarıda görüldüğü gibi, Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde tarafımızdan üç Meclis soruşturması tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi yazılı olarak verilmiş, biri sözlü olarak dile getirilmiştir. Üç soruşturma teklifinden sadece Mahmut Nedim Paşa hakkındaki kabul edilmiş ve Bab-ı Âli'ye tezkere yazılmıştır. Zira bir hükümet üyesinin Divan-ı Ali'ye gönderilebilmesi için Padişahın onayı gerekliydi. Ancak Mahmut Nedim Paşa ile ilgili Meclis soruşturması, bir daha Meclis gündemine gelmemiştir. Dolayısıyla Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde hiçbir Hükümet üyesi Divan-ı Âli'ye sevk edilmemiştir.

IV- Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda Genel Görüşme

Genel görüşme, hükümetin veya bir bakanın siyaset ve icraatı ile ilgili belirli bir konunun görüşülmesidir. Genel görüşme mahiyeti bakımından soru veya gensoruya benzer. Önergeyi veren milletvekilleri de görüşmeye katılabildiği için gensoruya, siyasî mesuliyete yol açmamasından dolayı da sözlü soruya benzetilmektedir.¹⁰³ Genel görüşme sonunda, gensoru da olduğu gibi güvenoyuna başvurulmaz. Kısaca genel görüşme, bir konu hakkında hükümetin Meclis önünde enine boyuna bilgi vermesidir.

Genel görüşme açılabilmesi için belli sayıdaki milletvekilinin yazılı olarak Meclis Başkanlığına başvuruda bulunması gereklidir. Önergenin Başkan veya katipler tarafından okunmasından sonra görüşme başlar ve isterlerse önce önerge sahiplerine söz verilir. Bu konuşmadan sonra ilgili bakan veya başbakan önergeyi cevaplar. Bakanın veya başbakanın cevabından sonra genel görüşme açılır ve Başkanlığa adını yazdıran milletvekilleri sırasıyla söz alırlar. Konuşmalar bittikten sonra görüşmenin yeterliliğine karar verilerek görüşme sona erdirilir. Görüşme bittikten sonra herhangi bir oylamaya başvurulmayarak gündemin diğer maddelerine geçilebilir veya herhangi bir mesuliyete yol açmayacak teklifler görüşülerek oylanabilir. Eğer bu karar teklifleri kabul edilirse karar adını alır. Bu kararlar Meclisin hükümete tavsiyesi mahiyetini taşır ve hükümet bu kararlara uymak zorunda değildir.

Genel görüşme, soru ve gensorunun faydalı taraflarını bir araya toplayan, bununla beraber mahzurlarını da bir dereceye kadar ortadan kaldırmaya çalışan önemli bir denetim vasıtasıdır. Zira sonunda mesuliyete neden olacak bir oylama olmadığı için hükümeti daima bir düşme tehlikesi ve huzursuzluk içinde bırakmaz. Soru gibi iki kişi arasında geçmemesinden dolayı da Meclisin ilgisizliğini önler. Gensoru müessesesini işletmeye taraftar olmayan hükümetler de, siyasî bir müeyyide taşımayan genel görüşmeye daha müsamahakâr bir tutum takınabilmektedir. Ayrıca genel görüşme Meclise, hükümeti düşürmeden tenkit etme imkanı sağladığı için kabine istikrarsızlığını da bir dereceye kadar azaltabilmektedir.¹⁰⁴

¹⁰³ Özbudun, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰⁴ Özbudun, *a.g.e.*, s. 52-57.

Kanun-ı Esasî’de ve Meclis-i Mebusan Dahilî Nizamnamesi’nde genel görüşmeye ait hukukî bir kural yoktur. Türk Siyasî Tarihinde genel görüşme ilk defa Temsilciler Meclisi İçtüzüğü’nde yer almıştır.¹⁰⁵ Bir anayasa kuralı olarak da 1961 Anayasası’nda yer almıştır.¹⁰⁶

Hukukî bir kuralı olmamasına rağmen Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda iki genel görüşme teklifi bulunmaktadır. Bunlar şöyledir:

1-Aydın Mebusu Menekşelizâde Emin Efendi’nin; Osmanlı-Rus Harbi ile ilgili olarak Vükelânın Meclise davet edilmesine dair teklifi:

Aydın Mebusu Menekşelizâde Emin Efendi 7 Ocak 1878 tarihinde, Osmanlı-Rus Harbi ile ilgili hükümetin düşüncelerini almak için vükelânın Meclise davet edilmesini teklif etmiştir. Diğer mebuslar da bu teklifi desteklemiştir. Kâni Paşa ise, vükelânın Meclise davetinde yapılacak görüşmenin gizli olmasını teklif etmiştir. Meclis Reisinin, vükelâyı Meclise davetin istizah için değil, tedbir için olduğunu belirttikten sonra bir sonraki oturum için vükelânın bir tezkere ile Meclise davet edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁷ 8 Ocak 1878 tarihinde Serasker ve Bahriye Nazırı dışındaki bütün vükelâ Mecliste hazır bulunmuştur. Müzakerelerde Serasker Rauf Paşa’yı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Mahmut Mesut Paşa temsil etmiştir. Gizli yapılan müzakerelerde bütün nazırlar sırasıyla söz almıştır. Vükelânın konuşmalarından sonra Aydın Mebusu Ahmet Efendi verilen izahatların yeterli olmadığını savunmuştur. Neticede herhangi bir oylama yapılmadan müzakereler sona ermiştir.¹⁰⁸

2-Selanik Mebusu Mustafa Efendi’nin; Osmanlı-Rus barış görüşmeleri ile ilgili olarak Vükelânın Meclise davet edilmesine dair teklifi: 31 Ocak 1878 tarihinde Selanik Mebusu Mustafa Efendi, anlaşma sağlanamaması durumunda Rusların İstanbul’a gireceği yönünde halk arasında kuvvetli bir rivayetin olduğunu belirttikten sonra, eğer Rusya anlaşmaya yanaşmazsa İstanbul’un muhafazası konusunda ne yapılacağına vükelâ tarafından Meclise izah edilmesini teklif etmiştir. Mecliste yapılan oylama neticesi vükelânın Meclise davet edilmesi için bir tezkere yazılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁹ Hükümet ise, Meclise gönderdiği yazılı cevapta Osmanlı murahhaslarının Meclisin müzakere etmek istediği meseleyi halletmiş olduğunu belirterek, müzakereye gerek olmadığını ifade etmiştir. Erzurum Mebusu Giragos Efendi, tekrar davet tezkeresi yazılmasını teklif etmiştir. Ancak Meclis Reisi, hükümetin sulh işleriyle meşgul olduğunu hatırlatarak tekrar tezkere yazılmasına karşı çıkmış ve Meclis de Reisi

¹⁰⁵ Temsilciler Meclisi İçtüzüğü’ndeki genel görüşme maddeleri için bkz. Armağan, *a.g.e.*, s. 334-335.

¹⁰⁶ 1961 Anayasası’nın 88. maddesi şöyledir: “Soru, genel görüşme, Meclis soruşturması ve Meclis araştırması her iki Meclisin yetkilerindedir”. Kili;Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁰⁷ MMZC, İnikad: 6, C: 2, s. 99-100.

¹⁰⁸ MMZC, Gizli Celse, C: 2, s. 104.

¹⁰⁹ MMZC, İnikad: 21, C: 2, s. 271.

desteklemiştir. Neticede Hükûmet Meclisin genel görüşme davetine gelmemiştir.¹¹⁰

Sonuç

Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde birçok hukukî eksikliğe rağmen, mebuslar kendilerinden beklenmeyen bir parlamenter denetim gerçekleştirmiştir. Birinci Dönem'de ortama alışmaya çalışan mebuslar, Meclisin İkinci Dönemi'nde oldukça dikkate değer bir Meclis denetimi gerçekleştirmiştir. Ancak, Kanun-ı E-sasî ve Meclis Dahilî Nizamnamesi'ndeki hukukî eksikler ve mebusların parlamenter denetimin hukukî alt yapısından mahrum olmalarından dolayı, Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde sistemli ve istikrarlı bir parlamenter denetimden söz edilemez. Birinci Meşrutiyetteki parlamenter denetim daha çok, mebusların yetenekleri, cesaretleri ve o ana kadar kazandıkları bilgi birikimiyle sınırlı kalmıştır.

Mebusların denetim mekanizmalarını, özellikle de istizahı fazla kullanmaları, yıllardan beri Padişah'tan başkasına hesap vermeyen Vükelânın tepkisine neden olmuş ve neticede, Meclisin feshine giden sürecin başlangıcı olmuştur. ©

¹¹⁰ MMZC, İnikad: 22, C: 2, s. 280.